

de

HUMANIST

ONAFHANKELIJK OPINIETIJDSCRIFT Nr 6 | 2006 € 5,50

**'AUTONOMIE NIET LATEN
ONTAARDEN IN EGOÏSME'**

Vrijheid van geloof

Het humanisme vindt in dit land een ruime erkenning als de levensbeschouwelijke stroming die er van uitgaat dat mensen zich niet aan een hogere macht onderwerpen, maar in zichzelf autonoom de bron voor alle waarden vinden en met elkaar maatschappelijke normen kunnen overeenkomen. Om dit gedachtegoed en hetgeen daaraan ontleend kan worden in stand te houden en kans op verdere ontwikkeling te bieden, hechten humanisten grote waarde aan het handhaven van humanistisch vormingsonderwijs (HVO). Dat is geen sinecure. Sinds jaar en dag streven we naar een volwaardige lerarenstatus en een gelijk beloningsniveau voor onze docenten, terwijl steeds meer gemeenten afhaken bij het verlenen van subsidies als tegemoetkoming aan godsdienst- en levensbeschouwelijk onderwijs.

Geen wonder dat met name de stichting HVO, die verantwoordelijk is voor de betreffende beroepsopleiding, vooraan staat bij het overleg tussen de landelijke organisaties, die met succes gelobbyd hebben voor de kamerbrede motie die de regering vraagt om uiterlijk voor de Voorjaarsnota 2007 een voorstel tot rijksbekostiging van de docenten godsdienstig en humanistisch vormingsonderwijs te ontwerpen en aan de Kamer voor te leggen. Mocht de Kamer het ook eens worden over de financiële consequenties van deze motie, dan wordt dit een duidelijk strategische overwinning in het kader van de belangenbehartiging van onze docenten en van het HVO. Toch moeten we hierbij de vraag stellen of we daarmee onze idealen niet dreigen te verkwanselen.

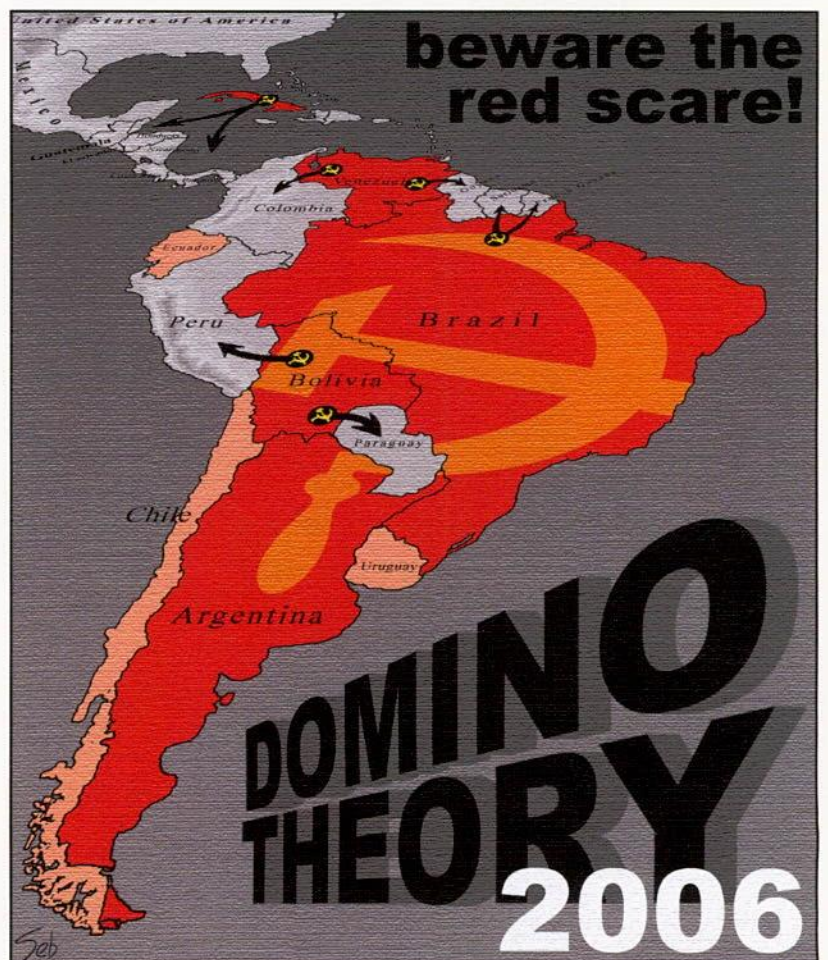
De video die de organisaties hebben gemaakt voor hun achterban begint met de verkeerde woorden als basis voor deze

motie: 'vrijheid van godsdienst'. Jonathan Israel heeft in zijn recente Thomas More lezing gewezen op het verschil tussen de vrijheid van gedachte en meningsuiting, die ook die van godsdienstige gedachte en meningsuiting omvat, en de 'vrijheid van godsdienst', die een geprivilegieerde plaats voor de macht van religies in het openbaar leven nastreeft. Tegen dit laatste voerde Spinoza als eerste grote verlichtingsdenker strijd.

Is het wel juist om met staatsgelden een vormingsonderwijs te steunen dat (mede) uitgaat van de wil van een wezen waarvan op geen enkele wijze het bestaan kan worden aangetoond en waarvan niemand kan beweren te weten wat het wil? Is het humanisme niet bezig een paard van Troje binnen te halen? Gaat dit de integratie bevorderen of de hokjesgeest? Zeggen wij hiermee niet: wij zijn als een kerk, maar dan eentje zonder god? Geloven of niet geloven, doet dat er voor ons niet echt toe?

Zou een in alle scholen verplichte democratische burgerschapsvorming en *godsdienstneutrale* morele vorming niet veel beter zijn dan de combinatie van HVO en godsdienstonderwijs? De dialoog met gelovigen over de natuurlijke grondslagen van hun moraal zou al een stap in de goede richting zijn en zou de integratie kunnen bevorderen. Ook voor hen geldt Socrates' vraag: Is iets goed omdat god (hij zei: de goden) het gebiedt, of gebiedt hij het omdat het goed is?

(Met dank aan Paul Mercken)

de HUMANIST

Onafhankelijk opinietijdschrift
Verschijnt 6x per jaar
59e jaargang

Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
Nieuwe Keizersgracht 45
Tel. (020) 330 72 00

Redactie
(redactie@humanist.nl)
Martine Harsema

Hoofredactie
Boudewijn Chorus

Medewerkers aan dit nummer
Mohammed Benzakour, André de Bruin,
Querijn Chorus, Ad van Dun, Esther
Gerritsen, Marsel Loermans, Saskia Markx,
Wouter van Oorschot, Max Pam, Bas
Pennings (cartoon), Hans Ramaer, Dirk
Verhofstadt, Clara Venema, Hilde van
Vlaanderen

Correspondenten
Jeannine Corneille (HVO), Roeland Ensie
(Humanistisch Verbond), Francis Beelaerts
(Hivos), Floris van den Berg, Judith van
der Goes (Universiteit voor Humanistiek),
Marco Oostdijk (Humanistische Alliantie),
Rudy Schreijnders (Humanitas).

Uitgever
Paul Roosenstein/Uitgeverij SWP
Vormgeving Merel van Dam,
Plots grafische vormgeving
Druk Geers Offset, Oostakker (B)
Administratie Marga Ineke

Abonnementsprijzen
Per jaar € 29,75. Leden Humanistisch
Verbond en Humanitas € 24,75.
Studenten € 24,00.
Collectief vanaf 10 exemplaren € 26,00.
Jaarabonnement instellingen € 34,50.
Toeslag buiten Nederland € 11,50.
Los nummer € 5,50.

Aanmelden abonnement
SWP, Postbus 257,
1000 AG Amsterdam
Fax (020) 330 80 40, admi@swpbook.com
Abonnementen worden berekend per
kalenderjaar en gaan in met de eerstvol-
gende editie. U ontvangt een factuur of
acceptgiro voor de resterende periode van
het lopende jaar. Abonnementen worden
automatisch verlengd tenzij uiterlijk vóór
1 december schriftelijk is opgezegd.

Advertentie-acquisitie
Ton de Hoop, Ron de Graaf

Advertenties
All-Round, Lorentzkaade 344, 2014 CJ
Haarlem. Telefoon: (023) 524 53 36. Fax:
(023) 524 80 43. E-mail: amedia@xs4all.nl

Verschijningsdata
De Humanist verschijnt eens per kwartaal.
De verschijningsdata in 2007 zijn: 23
maart, 22 juni, 21 september en 14
december

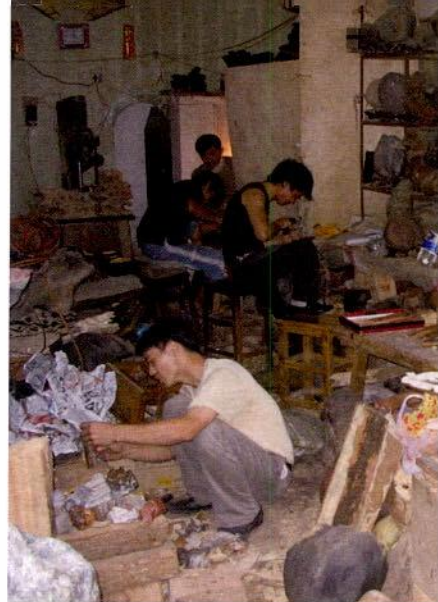
Foto omslag
Marsel Loermans

© 2006-2007 Uitgeverij SWP, Amsterdam.
Alle rechten voorbehouden. Algemene
voorwaarden: zie www.swpbook.com.
ISSN 0025-9489

Nederlands
uitgeversverbond
groep publiekstijdschriften

INHOUD

CHINA: NIEUWE WELVAART MONDJESMAAT BEREIKBAAR (P.14)

INTERVIEW

Nr. 6 | 2006

- 4 Voorzitter Humanistisch Verbond Rein Zunderdorp
(‘Kleinzerigheid is geen handige eigenschap in een democratie’
(Boudewijn Chorus)

REPORTAGE

- 10 Samenwerkingsproject Humanitas: thuisadministratie
(Josephine Krikke)

WERELDBERICHT

- 14 China, zoektocht naar een beter leven
(Querijn Chorus)

ANALYSE

- 26 Jeroen Bosch en het gehalte aan
christelijkheid in de Middeleeuwen
André de Bruin

OPINIE

- 2 Boudewijn Chorus Vrijheid van geloof
9 Esther Gerritsen Wie kwetst wie nou eigenlijk?
13 Max Pam Sartre, - wat van hem overblijft
18 Wouter van Oorschot De neutraliteit van onze staat ondergraven
37 Mohammed Benzakour Fascisten, Jehova's en Roald Dahl

RECENSIE

- 34 Huntingtons beschavingsbotsing weerlegd
Dirk Verhofstadt over Amartya Sen's nieuwe werk
41 God noch autoriteit, een eeuw vrijdenken
Hans Ramaer bespreekt jubileumuitgave Humanistisch Archief

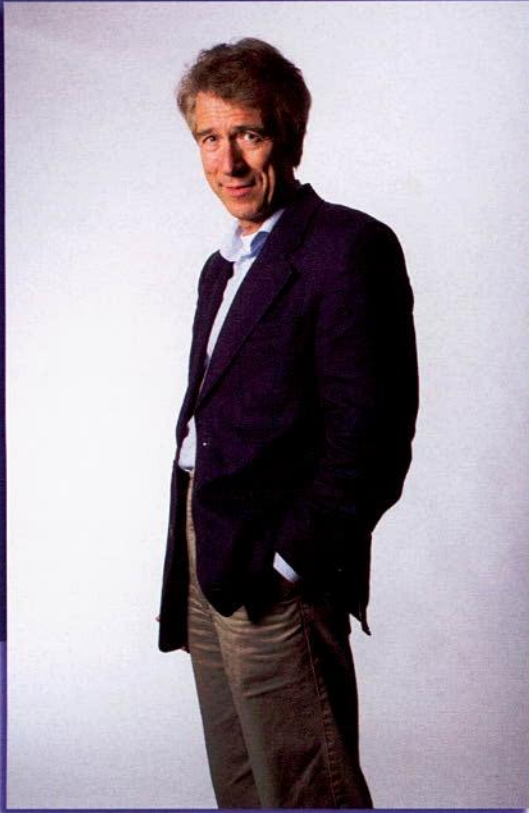
RUBRIEKEN

- 2 Cartoon
24 Werk in uitvoering
38 De DoorDenker
41 Vers van de pers
47 Agenda

Bericht van de uitgever

De Humanist verschijnt in
2007 als kwartaalblad met
in omvang gelijkblijvende
hoeveelheid redactionele
informatie. De website
www.humanist.nl wordt
uitgebreid met o.a. een
actuele agenda, boek- en
dvd-recensies.

'Kleinzerigheid is geen

Rein Zunderdorp hoor en zie je sinds hij voorzitter is van het Humanistisch Verbond vaker in de media dan zijn bekendere voorganger Roger van Boxtel. Soms lijkt het zelfs, of hij overall bij is. Toch heeft Zunderdorp een missie die heel wat basaler is dan de meeste onderwerpen waar hij over meepraat doen vermoeden: voorkomen dat het HV binnen vijf jaar is verworpen tot een organisatie zonder professioneel bureau.

Rein Zunderdorp (1946) komt uit een 'door en door seculier nest'. Seculier van generaties her, zowel aan moeders- als aan vaderszijde, al was de tot nu toe getraceerde oudste voorvader een dominee, eind 16^e eeuw. Die is na de reformatie beroepen in de kerkelijke gemeente Zunderdorp, bij Amsterdam. Zo kwam hij aan zijn naam. Er is uit die voorvader echter geen domineesgeslacht ontsproten. In de opvolgende generaties figureren mensen in overheidsdienst, een gemeentesecretaris, een burgemeester van Vlieland, diverse functies op de waddeneilanden. Ook iemand die in de Franse tijd op Texel aan de zijde van de patriotten actief was en in een van de eerste democratische gemeenteraden terecht kwam. Gemeenteraadslid werd Rein Zunderdorp zelf ook, in 1978 kwam hij als fractievoorzitter van de PvdA in de raad in Groningen. Max van den Berg was toen juist vertrokken als wethouder na zijn benoeming tot landelijk partijvoorzitter. Zunderdorp nam de portefeuille onderwijs over van Jacques Wallage, die in 1981 na de verkiezingen naar Den Haag vertrok. Zelf vertrok hij na zijn wethouderschap ook naar Den Haag, zijn geboortestad, maar niet om in de landelijke politiek te gaan. Zijn vrouw had een baan aangeboden gekregen bij de Novib. Zelf leidt hij nu een Adviesbureau met zes medewerkers. Beleidsadviezen op het terrein van onderwijs,

jeugd, democratische ontwikkeling. Vooral voor (stedelijke) overheid en non-profit instellingen.

Is er iets uit je wethoudersperiode waar je met enige trots op terugkijkt?

Ja, er waren een aantal dingen in de onderwijsportefeuille, al was ik daar wel de erfopvolger van legendarische voorgangers (Jacques Wallage had bijvoorbeeld de Groningse middenschool geïntroduceerd). Met name achterstandsbestrijding hebben wij toen al tot een hot issue gemaakt. In mijn laatste periode, van 1986 tot 1990, toen ik personeel, organisatie en financiën beheerde, heb ik een groot cultuurveranderingsproject ingezet en daar zelf ook veel tijd en energie ingestoken. Daarvoor heb ik destijds samengewerkt met het bureau van Tom Pauka, en toen hebben we vijf jaar voordat dit elders gebruikelijk werd, de ambtelijke cultuur weten te kantelen, zodanig dat deze veel meer op de burger werd afgestemd in plaats van alleen de begroting uit te voeren. Dat is tamelijk succesvol geweest, ik heb er naderhand met Tom Pauka een boek over geschreven.

Het idee van de middenschool – leerlingen na de basisschool nog een aantal jaren in één schoolsoort bij elkaar houden – is in de voorbije jaren nogal in diskrediet geraakt. Sta je er nog achter?

handige eigenschap in een democratie'

De Groningse middenschool was eigenlijk een experiment op het randje van de wet. Politiek heeft het idee geen ingang mogen vinden, in tegenstelling tot een aantal andere landen, waar het zonder veel gekrakeel is ingevoerd. Misschien had het ook te maken met het feit, dat de PvdA het idee als een links politiek thema heeft neergezet. Dat heeft flink wat weerstand gemobiliseerd. Dat is erg jammer, omdat veel pogingen die daarna gedaan zijn inhoudelijk om dezelfde problematiek gingen. De behoefte die er is om iets te doen aan die eerste jaren van het voortgezet onderwijs – ook omdat de economie er om vraagt – is er sindsdien niet minder op geworden. Alles bijeen is het resultaat, de basisvorming, een half zachte constructie geworden, wat sterk heeft afge-

'HET GEWELDSELEMENT MOET UIT HET PUBLIEKE DEBAT'

daan aan de levensvatbaarheid van het oorspronkelijke idee. In veel beleid is de tussenoplossing, het compromis, vaak minder levensvatbaar dan elk van de twee polen, de ideaaltypische oplossingen. Dat heeft ons onderwijs de afgelopen decennia enorm dwarsgezet, en zo is het nog steeds. Je ziet het ook met het 'studiehuis', een product van compromissen, waarbij het 'nieuwe leren' is gecombineerd met verzwaring van het programma en een betere voorsortering voor het hoger onderwijs door de profielen. Maar een logische combinatie was het niet – links en rechts hebben ieder hun deel gekregen – en zo zie je de optelsom daarna weer inzakken. De tragiek van de pogingen tot onderwijsvernieuwingen is ook, dat de PvdA, die toch veel voorop heeft gelopen en visie heeft ontwikkeld, zijn nek heeft uitgestoken voor vernieuwing, achteraf dan de schuld krijgt van het falen van het compromis.

Je bent nog lid van de PvdA?

Jawel, en ik doe ook nog wel wat binnen de partij, zo nu en dan.

Maar het grootste deel van je vrije tijd wordt opgeslokt door je werk als voorzitter van het Humanistisch Verbond?

Inderdaad.

In de stukken voor de algemene ledenvergadering van eind november staat dat het HV zich in 2007 vooral wil inzetten voor een bijdrage aan de maatschappelijke discussie over autonomie en het levenseinde.

We hebben natuurlijk een hele reeks aandachtspunten, maar dit zijn twee speerpunten, prioriteiten voor ons. Autonomie raakt de kern van onze levensbeschouwing. Eigen verantwoordelijkheid nemen, verantwoording afleggen over je gedrag, is natuurlijk heel algemeen, maar raakt aan allerlei onderwerpen in de samenleving. De sociale verzekering bijvoorbeeld. We hebben het in de discussie ook over de schaduwkanten van het begrip autonomie. Autonomie moet niet ontaarden in egoïsme, in het alleen nastreven van je eigen belang. Daar willen we als HV voor waarschuwen. Diverse concrete maatschappelijke thema's analyseren we vanuit dat autonomie-begrip. Bijvoorbeeld de vrijheid van godsdienst. Met het actuele debat over het al dan niet oprukken van de religiositeit doet zich de vraag voor, wat het betekent voor mensen als je religie en godsdienst op een pluriforme manier wilt toelaten in de samenleving. Godsdienstvrijheid is een mensenrecht, meer precies een individueel mensenrecht. Naar mijn overtuiging moet je dat recht zien als een recht op eigen levensbeschouwing, waar je – net als andere grondrechten zoals vrijheid van mening, van vergadering enz. – de ruimte voor moet krijgen, ook om die levensbeschouwing uit te dragen. Ruimte van andere individuen, maar ook van de staat. Je moet dat naar mijn mening beoordelen vanuit dat begrip autonomie. Het blijft een autonome keus. Daarom mag het bijvoorbeeld ook niet zo zijn, dat iemand die geboren wordt in een bepaalde religieuze of levensbeschouwelijke gemeenschap voor de rest van zijn leven veroordeeld is om daar in te blijven, omdat er allerlei negatieve gevolgen zijn als iemand zich daaruit los zou maken. Het HV staat op de bres voor godsdienstvrijheid, maar dan begrepen als een autonome keus, met de vrijheid om op enig moment weer af te stappen van die keus zonder dat dit gevolgen heeft voor de betrokkene. We doelen daarbij beslist niet alleen op de islam, maar op alle religie en levensovertuigingen, inclusief seculieren, als die bijvoorbeeld hun kinderen geen keuzevrijheid zouden bieden.

Onlangs heeft de Commissie Gelijke Behandeling bepaald, dat van een islamitische docente op een openbare vmbo in

Helpt u mee om de verlichting levend te houden, of mag het licht gewoon weer uit?

Utrecht niet gevraagd mag worden om mannen de hand te schudden. Wat vind je van die uitspraak?

Die vind ik onbegrijpelijk. De uitspraak is ook schadelijk voor het imago en de positie van mensen met uitdrukkelijke religieuze overtuigingen. Als je in een omgeving opereert waarin je als leraar een voorbeeld voor je leerlingen dient te zijn, en je als openbare school de kinderen voorbereidt op een leven in de pluriforme maatschappij, is het goed om je aan de meest gangbare gebruiken te conformeren. We kennen in Nederland ook het bijzonder onderwijs op godsdienstige grondslag. Daar mag men tot op zekere hoogte zijn gang gaan, maar zeker in het openbaar onderwijs vind ik niet dat men de leerlingen gedrag moet aanleren of ontlokken waarmee het alleen maar moeilijker wordt om je te handhaven in de samenleving. Bovendien is de leraar daar in feite een vertegenwoordiger van de overheid en die moet neutraal zijn.

'AUTONOMIE MAG NIET ONTAARDEN IN EGOÏSME'

Daarbij gaat het er niet om, dat de hier gebruikelijke omgangsvormen beter zouden zijn dan die van nieuwkomers. Daar heb ik geen moreel oordeel over. Handen schudden is een algemeen geaccepteerd gebruik is in de samenleving hier, en daar heb je de leerlingen voor op te leiden.

In de Humanist 5/2006 heeft onderwijshistoricus André de Bruin gepleit voor het voorwaardelijk maken van de financiering van het (bijzonder) onderwijs. Een school die eenzijdig onderwijst, bijvoorbeeld op het gebied van godsdienst, een school die intolerantie preekt zou subsidiëring moeten worden ontnomen of gekort moeten worden in de financiering.

Volgens mij is dat met de huidige wetgeving al mogelijk. Scholen op bijzondere grondslag hebben recht op financiering van overheidswege, zolang zij voldoen aan de eisen van deugdelijkheid. De Onderwijsinspectie ziet erop toe dat die eisen worden nageleefd. Ik ben er wel een voorstander van om ten aanzien van de kwaliteitseisen verder te gaan dan de overheid nu doet. De huidige omstandigheden vragen er om,

dat de overheid zich nadrukkelijker rekenschap geeft van het feit dat alle leerlingen recht hebben om bekend te worden gemaakt met de pluriformiteit van geestelijke stromingen. Overigens claimen de meeste islamitische scholen dat ze dat wel degelijk doen.

Als je de kwaliteitseisen van pluriformiteit van toepassing wilt verklaren op alle scholen, dus ook de islamitische en bijvoorbeeld de reformatorische, dan moet je dat bevorderen door aanscherping van de onderwijswetgeving, met name op het vlak van kwaliteitsbewaking. Dat zal ook een andere rol voor de inspectie met zich mee brengen. Daar ben ik wel een voorstander van.

Tweede speerpunt van het HV voor de komende tijd is een bijdrage aan de discussie over het vrijwillig levenseinde. Waarom is het euthanasiedebat een prioriteit voor het HV?

Dat heeft te maken met de maatschappelijke ontwikkeling rond dit thema. Onze wetgeving hierover heeft internationaal enorm de aandacht getrokken, en het ligt dan voor de hand dat levensbeschouwelijke organisaties zich in de ontstane discussie daarover uitspreken.

Ook hier vormt de autonomie voor het HV de leidraad. De beslissing van mensen zelf moet het uitgangspunt vormen, als het gaat om een vrijwillig levenseinde. Bij ongeneeslijke ziekte en onverdraaglijke pijnen hebben we daar in Nederland nu een acceptabele regeling voor, al is het wel zo, dat sedatie een soort van 'vluchtheuvel' is geworden, die het zelfstandige besluit tot een levenseinde eigenlijk omzeilt. Als er geen sprake is van ongeneeslijke ziekte of pijnen, als iemand om andere redenen genoeg heeft van het leven, gaat het al gauw om de interpretatie van de beslissing. De menselijke wil is ook aan stemmingen onderhevig. De keuze voor een vrijwillig levenseinde is, als die wordt uitgevoerd, een onomkeerbaar besluit. Dat maakt dat toch enige limitering, toetsing, geboden is. Een individueel besluit nemen over levenseinde is één ding, maar nadenken over de gevolgen daarvan voor anderen hoort daar ook bij. De rol van de gezondheidszorg is daar onderdeel van. De 'laatste wil pil' is een oplossing met veel haken en ogen. De ervaringen die men in Zwitserland nu opdoet moeten we daarbij zeker betrekken. Wij zijn er in ons land niet in alle opzichten uit, maar in het algemeen vind ik dat het in Nederland redelijk geregeld is.

Maar eerder is het HV het niet eens geworden over een in te nemen standpunt. Waarom zou dat nu anders zijn?

Belangrijk is, dat we erover in gesprek blijven. Het is een onderwerp met zoveel kanten en waarin je zoveel afwegingen kunt maken, dat het erover discussiëren op zich al een zinvol proces is. Wij willen de elementen die in dat debat een rol spelen zo scherp mogelijk proberen te krijgen. Daarin trekken we nu zoveel mogelijk samen op met de Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levenseinde (NVVE). Wij

Zonder uw steun is het humanisme aan de goden overgeleverd.

nemen in dat maatschappelijk debat wel posities in, maar we zijn nu niet uit op een definitief en eensluidend standpunt.

Een andere actuele ontwikkeling is die op het gebied van nieuwe antiterreurwetgeving. Er is nogal wat kritiek op alerhande maatregelen, bijvoorbeeld waar deze raken aan de vrijheid van meningsuiting. Deelt het HV die zorgen?

Wij zijn zeker niet afwezig in die discussie, en hebben diverse keren van ons laten horen, bijvoorbeeld na de moord op Theo van Gogh en de gebeurtenissen met Ayaan Hirsi Ali. Essentieel voor ons is, dat de vrijheid van meningsuiting in het gedrang komt op het moment dat geweld als argument wordt geïntroduceerd in het publieke debat. Als mensen gaan dreigen met geweld, dan heeft dat een ernstig maatschappelijk effect. Dan stukt het openbaar debat, mensen gaan aan zelfcensuur doen, dat is een slechte zaak. Daarnaast treedt een gevaarlijk proces in werking, waarbij degenen die met geweld dreigen en dit wellicht ook toepassen, een stereotype beeld voeden over de bevolkingsgroep waar zij deel van uitmaken. Daarom is het allereerst van belang, dat het geweldselement uit het publieke debat wordt gehaald.

'DE REGELS AANSCHERPEN, OM POLARISATIE TEGEN TE GAAN'

Daarmee lijkt je je op te werpen als verdediger van het aanscherpen van de wet, bijvoorbeeld op het punt van het verbieden van het uitspreken van een intentie tot gebruik van geweld.

Ja. Want ik ben zeer bezorgd over het maatschappelijk verschijnsel, dat geweld zijn intrede heeft gedaan in het politieke debat. Dat is schadelijk voor de democratie, en eveneens voor de integratie.

Maar daarmee wordt wel de vrijheid van meningsuiting beperkt. Het verbieden van beledigen, zoals Theo van Gogh dikwijls bewust deed, kan dan de volgende stap worden.

Dat is iets anders dan geweld. Ik heb mij vaak behoorlijk geërgerd aan de manier waarop Theo van Gogh zich uitte, maar verbaal geweld kan een terecht middel zijn, bijvoorbeeld om publieke aandacht te krijgen. Kleinzerigheid is dan geen handige eigenschap in een democratie.

Heb je je dan ook geërgerd aan de film 'Submission' die hij met Ayaan maakte?

Nee, zeker niet. Die film is een emancipatiedocument. Hij is ongetwijfeld door een aantal mensen als belediging opgevat, maar ik vind dat in de emancipatiestrijd een heel legitiem

middel. Natuurlijk zijn er grenzen, daar hebben we regels voor in onze rechtstaat. Anti-discriminatiewetgeving bijvoorbeeld. Maar de film is niet verboden. En terecht, want het is gewoon een keurige film. De vorm die gekozen is, vind ik *to the point*. Als je je erdoor beledigd voelt, moet je er maar niet naar kijken.

De grens ligt dus bij het dreigen met, of het aanzetten tot geweld, zeg je. De imam die voor de moord op Theo van Gogh in een preek Allah blijkt te hebben gesmeekt om van Goghs leven te beëindigen, zou dus strafbaar zijn?

Het vileine in dit geval is, dat het geen rechtstreekse oproep is, maar een wens dat Allah dit regelt. Daar moet de rechter naar kijken. Maar deze imam heeft de schijn, dat hij heeft bijgedragen tot de moord op Theo van Gogh, wel heel erg tegen zich.

Het is ook nodig, dat de regels worden aangescherpt, om de polarisatie in de samenleving tegen te gaan. Door het optreden van dit soort provocateurs wordt een complete bevolkingsgroep gestigmatiseerd. Dat is ook waar zij op uit zijn. Ze zoeken medestanders door een maatschappelijk klimaat te creëren, waarin grote delen van de migrantenpopulatie worden gediscrimineerd. Dan hebben ze een voedingsbodem voor nog veel meer Jihadstrijders. Wij moeten deze provocateurs scheiden van de rest. Dat is lastig, maar een van de middelen is aanscherping van de wet. Daarmee kun je bijvoorbeeld zo'n geweld-uitlokkend document als die video van Samir A. als strafbaar aanmerken.

Hoe zie je de toekomst van het Humanistisch Verbond? Is de terugloop in het ledental te keren?

Het humanisme is een blijvende levensbeschouwing die zich steeds ontwikkelt, geen tijdelijke emancipatiebeweging van buitenkerkelijken die zijn beste tijd heeft gehad. Maar de afgelopen jaren zijn we elk jaar per saldo wel zo'n vijfhonderd leden kwijtgeraakt. In 2005 bijvoorbeeld hebben we achthonderd uitschrijvingen gehad, en zo'n driehonderd nieuwe aanmeldingen. We zitten nu net onder de tienduizend leden. De vergrijzing is ons grootste probleem. Het kan zo niet veel langer doorgaan. Als we het tij niet keren, dan kunnen wij over een jaar of vijf geen professionele organisatie meer zijn, en moeten wij ons bureau opheffen. We worden

Hoed u voor herders die een schaap maken van een mens.

dan zoiets als De Vrije Gedachte nu, een sympathieke club, maar zonder effectieve organisatie. Toch denk ik dat we dat kunnen voorkomen. Mijn doel is om allereerst de afkalving tot stilstand te brengen. Als je kijkt naar de resultaten van het onderzoek door o.a. *Motivaction* naar de humanistische gezindheid in onze samenleving, dan is er een 'markt' van zo'n anderhalf miljoen mensen, die zich identificeren met het humanisme. Het HV heeft nooit meer leden gehad dan zo'n 15.000, net 1 procent daarvan. De aanwezigheid van die 'markt' betekent, dat we niet aan 'bekering' hoeven te doen. Maar we moeten de sympathisanten wel zover krijgen, dat ze lid of donateur willen worden. Ik denk dat de tijd daar rijp voor is. Dat heeft te maken met het aanzwellende openbaar debat over de rol van religies en andere levensbeschouwingen in onze samenleving, en de toenemende belangstelling voor levensvragen. Wij moeten daar op inspelen door betere promotie. Helaas hebben we geen geld voor een grootschalige mediacampagne. We hebben wel 'menselijk kapitaal', in dit geval leden die verstand hebben van reclame. Met hen hebben we de afgelopen maanden een bescheiden campagne ingezet. De 'Boemerang-kaarten' en kleine advertenties met kernachtige uitspraken waren daar onderdeel van, en nu ook radiospotjes. En het werkt, we krijgen de laatste maanden zoveel nieuwe leden dat we dit jaar voor het eerst niet afkalven maar groeien.

Een grote sponsor zou welkom zijn?

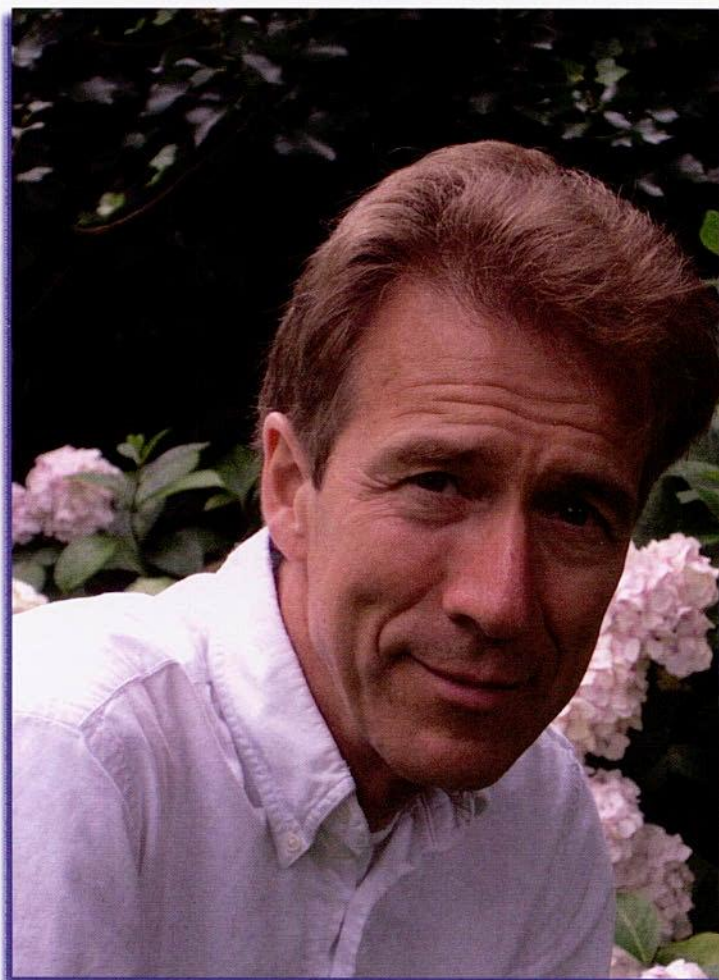
Dat zou natuurlijk mooi zijn, al was het maar voor onze publieksmanifestaties zoals de uitreiking van de Van Praag prijs en Wereldhumanismedag. Maar we hebben natuurlijk ook leden die ons schenkingen doen en legaten nalaten. Daardoor kan het Steunfonds ons door deze tijd heen helpen. Een belangrijke ontwikkeling, waar we veel van verwachten, is ook de vernieuwing van human.nl. Onder supervisie van de *Humanistische Omroep* wordt gewerkt aan de uitbouw van deze website tot een platform van de humanistische organisaties. Het netwerk van bestaande websites van de organisaties wordt gekoppeld aan de actualiteit, met een journalistieke insteek, onder meer via de programma's van de omroep, in een multimediale opzet. Het HV is daar nauw bij betrokken.

Het HV heeft ook nog een ander medium onder haar hoede, dit blad.

Klopt. Een mooi blad zelfs. En al is het niet 'ons' blad in de journalistieke zin van het woord – de redactie is onafhankelijk – het vormt naar mijn mening wel in het totale palet een onmisbare factor. Mensen zullen altijd willen blijven lezen van papier. Wij zijn er als bestuur dan ook erg voor dat het doorgaat.

Maar de uitgever heeft aangekondigd de exploitatie te moeten stoppen, naar aanleiding van het intrekken van de financiële bijdrage van het HV.

Er is overleg geweest met de huidige uitgever, om te bezien hoe serieus het aangekondigde besluit was. De intrekking van de bijdrage was naar onze indruk niet de enige reden. Wij zijn daarop gaan praten met andere uitgevers. Dat proces is helaas nog niet afgerond, maar ik verwacht wel dat er op afzienbare termijn een goed voorstel ligt. Wij proberen hoe dan ook te voorkomen dat er een gat valt in de totale media-exposure van het humanisme in Nederland.

ESTHER GERRITSEN

WIE KWETST WIE NOU EIGENLIJK?

Eens in de zoveel tijd is het zover: iemand waagt het om aspecten van het Nederlandse asielbeleid te vergelijken met hoe Nederland in of vlak voor de Tweede Wereldoorlog met de joden omging. Vervolgens reageert onze minister van vreemdelingen zaken en integratie uiterst gekwetst en eist excuses. Men is hier tenslotte niet uit op de vernietiging van mensen, zoals in de Tweede Wereldoorlog. Door ook maar een enkel aspect uit die tijd met nu te vergelijken (of zelfs maar een woord) wordt er gesuggereerd dat we eenzelfde 'einddoel' beogen als destijds.

Priester, dichter, theoloog en SP-lijstduwer Huub Oosterhuis formuleerde precies. Hij zei dat 'hoe de IND omspringt met vluchtelingen te vergelijken is met hoe de collaborerende politie omsprong met de joden. Het enige verschil is dat de IND niet uit is op vernietiging van deze mensen.' Maar zijn nuances mochten niet baten. De redelijke media, variërend van het Volkskrantcommentaar tot en met RTL-boulevard, zeiden wat redelijke mensen schijnen te horen zeggen deze tijd: dat de Tweede Wereldoorlog nooit als vergelijkingsmateriaal gebruikt zou moeten worden. Omdat het de discussie zelden verder zou brengen en het eerder afleidt van de kwestie waarover het zou moeten gaan.

**'ZE ZEGGEN DAT JE BUITENLANDERS
NIET MAG DISCRIMINEREN,
MAAR DAT MAG DUS WEL'**

Hoe harder deze schijnbaar redelijke redeneringen klinken, hoe normaler het wordt dat gekwetste politici inderdaad weigeren te praten met mensen die zich zorgen maken over het Nederlandse asielbeleid en zich daarbij de jodenvervolgving herinneren. Ook dit keer stopte de discussie niet zozeer; de discussie begon niet eens. Rita Verdonk ging niet in op de uitnodiging van Huub Oosterhuis om met hem in gesprek te gaan. Keek iemand ervan op? De IND diende zelfs een aanklacht in. De discussie hielp het dus niet, nee. Maar had iemand de illusie dat mevrouw Verdonk zonder deze vergelijkingen wél geïnteresseerd was geweest in een gesprek? De

rol die ze nu speelde leek haar eigenlijk nog het beste van pas te komen: de gekwetste, de onterecht besmeurde, de onschuldige. Rita Verdonk verdedigde haar mensen van de IND, sprak van hun gekwetstheid door deze vuige aanval en hoe zij naar eer en geweten hun werk deden. Ze sprak met meer hart en ziel dan je haar ooit hoorde spreken over asielzoekers. Het is de beproefde tactiek wanneer je wordt verguisd om je harde beleid of je harde taal: zelf het slachtoffer uithangen. Zo is zelfs Geert Wilders (die het beleid van Verdonk veel 'te slap' vindt) een zielige man. Bedreigd om zijn werk, én genegeerd door de andere partijen. Na zijn glorieuze verkiezingswinst, toen dezelfde avond nog alle andere partijen toegaven niets te zien in een samenwerking met de partij van Wilders, kon hij het verheugd uitroepen: het was weer zover; de politiek luisterde niet naar hem en naar zijn kiezers, een schande! Deze man die ons waarschuwde voor een 'tsunami van islamisering', voor 'moslims die de Nederlandse samenleving zullen overspoelen en criminaliteit en overlast veroorzaken', is een van de tekenen dat de oude taboes zijn opgeheven. En een aanzienlijke groep mensen - zie de winst van Wilders' 'partij voor de vrijheid' ziet zijn kans schoon. Het mag weer hardop gezegd worden: het ligt aan de moslims!

Die nieuwe vrijheid hebben we geruimd voor een nieuw taboe. Zo moest ik maar niet zeggen dat de hedendaagse retoriek van bijvoorbeeld de heer Wilders, soms doet denken aan een bepaalde retoriek die velen van ons slechts uit de geschiedenisboeken kennen. Ik zou dus nooit de Duitse propagandaminister Goebbels aanhalen die zelfs in 1943 nog klaagde: "Het is zover gekomen in Europa dat we een gevaar geen gevaar meer mogen noemen wanneer dit gevaar door de joden is veroorzaakt!" Zo'n vergelijking zou de discussie niet verder helpen, het zou alleen een schrikbeeld oproepen en waarom zouden we dat nu willen doen? Voor je het weet demoniseren we iemand en durft niemand meer te zeggen wat Geert Wilders nu zegt. Zou dat niet vreselijk zijn?

Op een markt in Noord-Limburg, vond een televisiereporter een Wilders-stemmer bereid om zijn stem toe te lichten. Dapper klaagde hij in de camera over alle slechte kenmerken van 'de buitenlander'. Hij voelde zich door geen enkel taboe belemmerd. Want, zei de man zeer eloquent: 'Ze zeggen dat je buitenlanders niet mag discrimineren, maar dat mag dus

'Met een pinpas had ze het gevoel dat ze geen geld uitgaf'

TEKST EN FOTO'S: JOSEPHINE KRIKKE

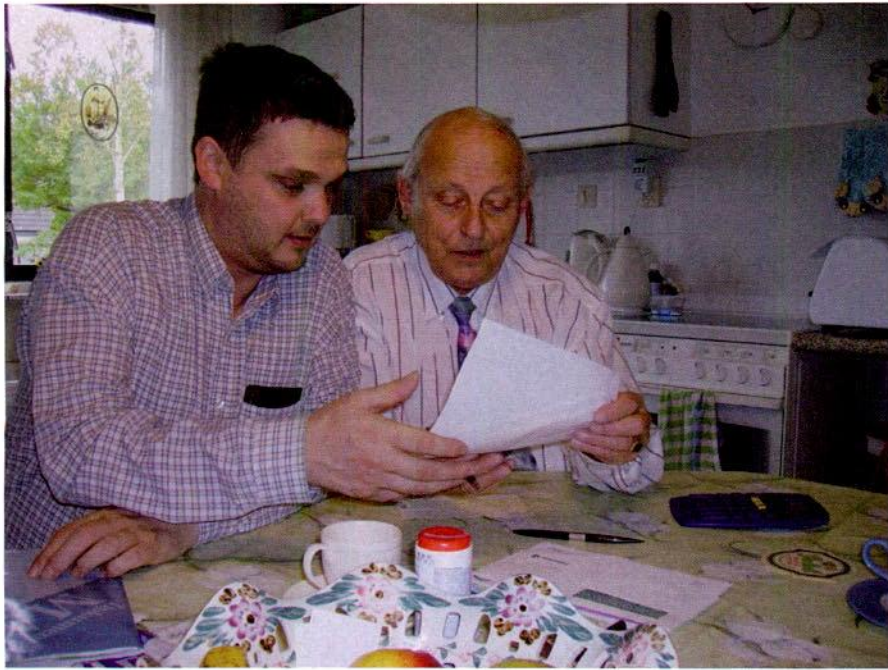
Steeds meer mensen hebben moeite om hun administratie op orde te houden. Drie organisaties, waaronder Humanitas, hebben daarom een gezamenlijk steunpunt opgericht waarmee zij instellingen helpen bij het opzetten van hulpprojecten. 'Post van soms wel een jaar oud lag ongeopend op tafel.'

Clïent Joop met vriendin

Joop (77) raakt niet uitgepraat over zijn turbulente verleden. Over zijn verzetswerkzaamheden in de Tweede Wereldoorlog en de verschrikkingen die hij toen zag. Over de tijd die hij als eerste luitenant van de militaire politie in het Koninklijk Nederlands Indië Leger (KNIL) doorbracht en over zijn carrière en de vrouwen in zijn leven. Vier jaar geleden raakt hij in een depressie. Het was niet zijn eerste. "Ik heb een oorlogstrauma," vertelt Joop. "Alle herinneringen aan vroeger komen terug. Maar dat wat in het heden gebeurt, raak ik telkens kwijt. Ik kan geen cijfers meer onthouden."

In die kast bewaarde Joop altijd keurig zijn financiële administratie. "Toen ik depressief werd, had ik daar geen zin meer in." Rekeningen, bankafschriften en aanmaningen legde hij ongeopend op een stapel die steeds groter groeide. Totdat in maart 2006 een hulpverlener van het maatschappelijk werk hem attenderde op het project Thuisadmi-

Clïent Joop met vrijwilliger Cor Meijer

nistratie van de afdeling Humanitas in Purmerend. Sindsdien krijgt Joop een tot twee keer per week bezoek van vrijwilliger Cor Meijer. "Cor verdient een pluim," vindt Joop. Waar nu op de keukentafel een kleine stapel binnenkomen post van de afgelopen week ligt, was het voor de komst van Meijer een enorme puinhoop. "Post van soms wel een jaar geleden lag hier ongeopend in op tafel," herinnert de vrijwilliger zich. Hij zocht alles uit, liet Joop rekeningen ondertekenen en maakte op de compu-

ter een overzicht van de inkomsten en uitgaven. Die werkt hij nu elke week bij. Joops vriendin, die ergens anders woont, kwam zo ook in contact met de Thuisadministratie. Zij had, dacht ze, problemen met effectenlease van Dexia. Vrijwilliger Meijer ontdekte echter dat ze een overschot had en hij probeert dat geld los te krijgen.

EEN ANDERE MENTALITEIT

Negentien vrijwilligers van de Thuisadministratie in Purmerend helpen nu

ruim honderd mensen in de omgeving met hun administratie. Dat is bijna een verdubbeling in vergelijking met zes jaar geleden, toen deze hulpdienst voor de stad en de omgeving in het leven werd geroepen. Coördinator Johan Oltmans zet zich er vanaf het begin voor in. Hij schat dat 70 procent van de cliënten op leeftijd is. "Maar bij jongeren kan het ook een puinhoop zijn." Oltmans stelt dat jongeren de afgelopen decennia een andere mentaliteit hebben ontwikkeld. Ze geven vaak gemakkelijk geld uit, ze kopen producten op afbetaling via een catalogus zonder naar de kleine lettertjes te kijken. "Ze vinden dat ze recht hebben om spullen te kopen," merkt Oltmans. "Ook als ze er het geld niet voor hebben." Bij veel ouderen bestaat nog een ander probleem: binnen hun relatie houdt vaak de man de administratie bij. Als hij komt te overlijden, weet zijn echtgenote niet wat ze met de administratie aan moet.

Daarnaast merken de medewerkers van de Thuisadministratie dat het aantal mensen met een pensioengat toeneemt. Vooral bij allochtonen die een deel van hun werkende leven buiten Nederland hebben gewoond en gewerkt. Zij hebben vaak ook moeite met de taal en kunnen daarom niet lezen dat ze in aanmerking komen voor bijvoorbeeld subsidies.

De vrijwilligers leren hun cliënten zoveel mogelijk bij, met als doel dat die

Waar blijft het geld?

Vrijwilligers van diverse afdelingen van Humanitas bieden al langere tijd hulp aan mensen om hun financiën thuis te ordenen. Samen met het Nationaal Fonds Ouderenhulp en Stichting Het R.C. Maagdenhuis heeft Humanitas nu het Landelijk Steunpunt Thuisadministratie

in het leven geroepen, waarmee zij meer mensen hopen te bereiken die deze hulp nodig hebben. Het steunpunt begeleidt organisaties in het opzetten van een project Thuisadministratie.

Het Nationaal Fonds Ouderenhulp signaleert een toename van het aantal ouderen die problemen hebben met het op orde houden van hun administratie. Maar volgens voorlichter Gabriëlla Bettonville van het NIBUD, het

Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting,

komen de problemen onder alle lagen van de bevolking voor.

"Jong of oud, met veel of weinig inkomen: de vraag naar hulp op dit gebied neemt toe," constateert zij.

Een van de grootste oorzaken is dat het inkomen niet meer uit

één potje komt, legt Bettonville uit. "Mensen moeten formuleren invullen voor bijvoorbeeld de huur- en zorgtoeslag en voor ondersteuning van gemeenten." Daarnaast is er meer marktwerking, wat bij sommigen voor onrust en onzekerheid zorgt. "Je kunt tegenwoordig uit zoveel telefoonaanbieders en zorgverzekeringen kiezen. Voor veel mensen is dat lastig bij te houden."

En dan is er ook nog de veranderende manier van betalen. "Vroeger zat geld in de portemonnee en deed je je geldzaken bij de bank. Nu zijn er creditcards en bankpasjes en vinden veel transacties automatisch plaats. Daardoor zijn mensen minder op de hoogte van wat er op hun bankrekening wordt af- en bijgeschreven." Het NIBUD is het afgelopen jaar op de grotere vraag naar hulp bij de thuisadministratie ingesprongen met het pakket 'Waar blijft het geld?'. Dat bestaat uit een map waarin de financiën bijgehouden kunnen worden. Daarbij krijgen mensen ook de tip om regelmatig een begroting te maken. Uit onderzoek van het NIBUD blijkt dat weinig Nederlanders aan financiële planning doen. Zo maakt een kwart van de huishoudens eens per jaar een begroting over de verwachte inkomsten en uitgaven.

Vrijwilligers Rob Machiels (links) en Johan Oltmans

hun administratie na enige tijd weer zelf kunnen bijhouden. “Maar bij oudere mensen gaat dat bijna niet meer, zij blijven hulp nodig hebben,” zegt Oltmans. Hij werkt veel samen met plaatsvervangend coördinator Rob Machiels. Beiden vinden het opmerkelijk hoe gemakkelijk hun cliënten hun administratie op tafel leggen. Oltmans: “Ze zijn vaak bang om die enveloppen open te maken, dus ze zijn al lang blij dat wij dat doen.” Maar hetzelfde vragen aan een familielid ligt gevoeliger. “Voor hun familie schamen ze zich meer dan voor ons. Bovendien woont die vaak niet in de buurt.”

VERZWIJGEN UIT SCHAAMTE

Instanties zoals het RIAGG, de thuiszorg en het maatschappelijk werk verwijzen regelmatig mensen met financiële problemen naar de Thuisadministratie. “Voor dit soort ondersteuning is in de reguliere hulpverlening vaak geen geld,” zegt Machiels hoofdschuddend. Toch is het volgens hem belangrijk om deze mensen de helpende hand te bieden. Zowel om te voorkomen dat ze in een schuldhulpverleningstraject

terechtkomen, als wel om te zorgen dat mensen niet opnieuw in dit traject belanden. “Veel cliënten krijgen vanwege hun enorme schulden een bewindvoerder toegewezen door de rechtbank. Zij denken dat die hen wel helpt. Maar de bewindvoerder moet er alleen maar op toezien dat de schuldeisers hun geld krijgen. Met de financiële situatie van onze cliënten bemoeit hij of zij zich niet.”

De mensen die hulp krijgen moeten wel open kaart spelen, benadrukt Machiels. “Vaak krijgen we bij het eerste bezoek nog niet het hele verhaal te horen. Bij het tweede en soms zelfs het derde gesprek blijkt dan dat er nog meer schulden zijn. Die hebben ze uit schaamte eerst verzwegen.” De Thuisadministratie stelt dan ook als voorwaarde dat er na de derde ontmoeting geen ‘verrassingen’ meer mogen zijn. Als daarna nog blijkt dat de cliënt nog meer schulden heeft, stopt de vrijwilliger met de hulp. Rob Machiels heeft een aantal keren zijn hulp moeten staken. “Soms willen ze niet luisteren naar mijn suggesties om geld te besparen, of ze haken zelf af.” En als ze geen hulp willen, dan

houdt het op. “Ze zijn verantwoordelijk voor hun eigen doen en laten.”

OUDERS MET SLECHT VOORBEELD

Onlangs hielp Machiels een jong stel - hij rond de 30, zij begin 20 jaar oud - dat in financiële moeilijkheden verkeerde. “Zij had een gat in haar hand en daardoor bedroeg haar schuld 10.000 euro. Toen ze trouwden in gemeenschap van goederen, werd hij daar ook mee opgezadeld.” De persoonlijke lening die het stel daarbovenop afsloot voor de bruiloft, was al voor de huwelijksdag opgesoupeerd. Machiels ontdekte echter dat de man nog geld van de belastingdienst kon terugkrijgen en zo werd de schuld bijna helemaal ingelost. “Ze verkochten hun huis met veel overwaarde en nu wonen ze zonder schulden ergens anders.”

Twee keer per week kreeg de vrouw geld uitgekeerd van de bewindvoerder, zodat ze haar uitgavenpatroon goed kan beheersen. Machiels vertelt dat ze er nu een sport van maakt om uit de schulden te blijven. Zeker nu het stel een baby heeft.

Machiels vindt dat er in de opvoeding, thuis en op school, meer aandacht moet worden besteed aan geldzaken. “Veel cliënten hebben een slecht voorbeeld gekregen van hun ouders, zo ook deze vrouw. Wanneer ze betaalde met haar pinpas, had ze niet het gevoel dat ze geld uitgaf. Dat bewustzijn moet mensen meer worden aangeleerd.” Geregeld merken de vrijwilligers dat hun cliënten belangrijke documenten zoals bankafschriften en notarisformulieren hebben weggegooid.

Johan Oltmans en Rob Machiels zijn ervan overtuigd dat hun werk zinvol is. Maar gemeentes moeten dat nog gaan inzien, vindt Machiels. “We krijgen weinig geld, terwijl we heel veel ellende voorkomen. Het budget zou omhoog moeten, zodat we alle onkosten van onze vrijwilligers, die vaak van een uitkering leven, ook kunnen vergoeden.”

MAX PAM

SARTRE, - WAT VAN HEM OVERBLIJFT

Het heeft niet veel aandacht gekregen, maar eigenlijk is het een heel mooi boekje: *Jean-Paul Sartre – De Beauvoir, vrijheid en terreur* van Frans de Haan. Jaren lang vertaalde De Haan het werk van Sartre, waaronder het duistere *L'être et le néant*. Daar beet Den Haan zijn tanden op stuk en aanvankelijk dacht hij dat het aan hem lag.

De Haan was 'in' Sartre.

Nu heeft hij een boekje geschreven over zijn filosofische held van weleer. Je zou ook kunnen zeggen dat hij een boekje over hem heeft opengedaan, want *Jean-Paul Sartre – De Beauvoir, vrijheid en terreur* is een regelrechte karaktermoord. Van Sartre's filosofie blijft voor De Haan niet veel meer over. Van Sartre's integriteit blijft voor De Haan nog veel minder over. Het enige dat van Sartre overblijft, zijn wat romans en toneelstukken.

Sartre heeft mooie dingen gezegd en geschreven, maar die zijn vooral literair. Op het eind van zijn leven werd hem gevraagd waarom hij eigenlijk nog leefde.

"Om te roken," zei hij.

Erg mooi, en dat heeft hij tot zijn laatste snik gedaan.

'VOORAL MAAGDELIJKE JONGE MEISJES GEBRUIKTE HIJ GRAAG'

Voor al politiek gezien was Sartre geen knip voor zijn neus waard, vindt De Haan. Hij gedroeg zich als een held, maar vooral wanneer de kust veilig was. Voor de Tweede Wereldoorlog studeerde Sartre in Duitsland en werd daar zwaar door Heidegger beïnvloed. Volgens De Haan ging hij in Duitsland vooral om met Fransen, en leerde hij nauwelijks Duits. Omdat ook zijn Engels erg gebrekkig was, kun je niet zeggen dat Sartre echt een internationale kijk op de dingen had. Zijn internationalisme betrof vooral hemzelf. Hoe keken ze in het buitenland tegen hem aan - dát interesseerde Sartre.

In het bezette Parijs werden zijn toneelstukken gewoon opgevoerd en van zijn poging om een intellectueel verzet in het leven te roepen, kwam niets terecht. Toen hij wilde

vluchten naar bevrijd gebied, kreeg hij op de heuvels rond Parijs de trappers van zijn fiets niet rond. Dus moesten hij en Simone snel terugkeren. Zijn beroemd essay tegen het antisemitisme publiceerde hij toen het ergste voor de joden al achter de rug was. De Haan verdenkt Sartre er zelfs van dat hij voor de oorlog licht antisemitische trekjes had.

'POLITIEK GEZIEN WAS SARTRE GEEN KNIP VOOR ZIJN NEUS WAARD'

Na de oorlog stond Sartre aan de goede kant, wat de Algerijnse vrijheidstrijd betrof, maar hij had totaal niet in de gaten dat De Gaulle daarin juist een belangrijke rol speelde. Kritiekloos liep hij achter het Sovjetcommunisme aan en, anders dan Camus, heeft hij lang geloofd dat daar een arbeidersparadijs werd gesticht. Zijn geflirt met het maoïsme was zo mogelijk nog gênanter.

Maar het ergste vindt De Haan misschien nog wel Sartre's relatie met het andere geslacht – met de *Le Deuxième sexe*, om zijn levensgezellin Simone de Beauvoir te citeren. Daarbij maakte Sartre rigoureuze gebruik van zijn beroemdheid. Vooral maagdelijke jonge meisjes gebruikte hij graag, meestal in samenspraak met Simone. Soms lijkt het wel of die twee een escortbureau runden, waarbij Simone haar studenten 'doorgaf' aan Sartre. Later correspondeerden ze dan gnuivend over hun verovering. Zelf hield Simone er trouwens allerlei lesbische contacten op na, waarover zij erg geheimzinnig deed, hoewel ze naar buiten toe juist transparantie predikte. Ik geloof dat De Haan *after all* nog een grotere hekel heeft aan Simone de Beauvoir dan aan Sartre.

De afkeer van De Haan wordt niet ingegeven door preutsheid, maar door de hypocrisie van de twee. Via De Beauvoir zijn talloze vrouwen tot het feminisme gekomen, terwijl zij in haar eigen leven andere vrouwen juist afhankelijk van Sartre wilde maken. Als Sartre klaar met was de meisjes, stapte hij het bed uit en ging hij marxistische teksten schrijven.

CHINA WERELDBERICHT

CHINA'S WELVAART MONDJESMAAT BEREIKBAAR

Zoektocht naar een beter leven

De Chinese economie behoort al jaren tot de snelst groeiende van de wereld.

De hele wereld merkt dat, maar wat betekent het voor de mensen in China zelf? Delen zij in de wassende welvaart, of is die voorbehouden aan een beperkte groep nieuwe rijken?

Een week na haar achttiende verjaardag werd Xiao Yang verkocht aan een arme boer uit de provincie Guangxi. Ze zou met hem trouwen, kinderen krijgen – het liefst een zoon – en zo een gezin en toekomst verzekeren voor de al ouder wordende man. Enkele duizenden *yuan* kostte ze, een paar honderd euro. Onder het voorwendsel van een goed betaalde baan in de stad werd ze van haar thuis op het platteland weggevoerd, zoals zo velen voor haar, niet wetende dat ze nooit meer betaald werk zou verrichten in haar leven. Dat was de laatste keer dat haar vriendin Ah Fei haar zag.

Tot zeven jaar later. Beide meisjes kwamen uit hetzelfde dorp in het noorden van Guangxi en hadden hetzelfde perspectief: óf in het dorp blijven, en een leven lang in dienst van hun familie, en later die van hun echtgenoot, op het land en in huis werken; óf met de eerste de beste gelegenheid naar de stad vertrekken, om daar zo goed en zo kwaad als het ging wat geld te verdienen en een eigen leven op te bouwen. Toen zij elkaar weer terugzagen in het dorp was Xiao Yang getrouwd en had een zoon en een dochter, van een man die zij niet had gekozen. Haar vriendin Ah Fei was inmiddels eigenares van een aantal kapperszaken in de dichtstbijzijnde stad, Liuzhou. Ze was rijk en kwam in een Buick met chauffeur haar familie bezoeken, de kofferbak volgeladen met televisies, een koelkast, en kleren als geschenken.

LEEGLOOP PLATTELAND

Ah Fei was hiermee een uitzondering, en een voorbeeld voor de andere jongeren van het platteland. Elk dorp in China kent zo wel zijn eigen succesverhaal, en de gevolgen zijn vaak ernstig. Vitale mensen in de kracht van hun leven, tus-

Foto: Dorp in het noorden van Guangxi.

sen achttien en veertig jaar oud, ontbreken op het platteland. Zij trekken *en masse* naar de stad, op zoek naar goud. De meesten zullen het nooit vinden. De recente economische opkomst en de enorme kloof tussen rijk en arm die dit tot gevolg heeft gehad, hebben geleid tot een sterk moreel verval, of een *vertrouwenscrisis*, zoals James Kynge het in zijn boek 'China zet de wereld op z'n kop' toepasselijk noemt. Het merendeel van deze 'goudzoekers' is bereid erg ver te gaan in de zoektocht naar een beter leven, en de Chinezen in de stad maken daar gretig gebruik van.

'AAN HET WELZIJN VAN MEISJES WORDT VANOUDS MINDER AANDACHT BESTEED'

De meest extreme wijze waarop dit gebeurt overkwam Xiao Yang, toen zij het slachtoffer werd van de lucratieve mensenhandel in China. Meisjes zijn eerder geneigd om hun thuis op het platteland te verlaten, omdat er van oudsher minder

aandacht wordt besteed aan hun welzijn dan aan dat van de jongens. In de samenleving op het platteland worden meisjes deel van de familie van de schoonouders op het moment dat zij trouwen. Daarom wordt er doorgaands minder in dochters geïnvesteerd. Dit heeft tot gevolg dat veel mannen op het platteland geen partner kunnen vinden. Geen vrouw betekent geen kinderen, en zonder kinderen ben je in China je toekomst niet zeker. Dat noopt sommigen van hen ertoe een vrouw te 'kopen', en het ontbreekt China niet aan ambitieuze die daarin willen bemiddelen, voor een grote som geld.

GEEN PARADIJS

Het grootste deel van de jongeren belandt echter in één van de vele kleine ondernemingen die de Chinese steden rijk zijn. Zij worden obers en bedienden, kappers, kledingverkopers, of in het ergste geval komen de meisjes terecht in de prostitutie. De kleine zelfstandigen die deze winkeltjes en werkplaatsen beheren bieden de stroom werknemers van het platteland gretig een plaatsje in hun onderneming aan, en twijfelen er ook niet over hun het absolute minimum te bie-

Foto: Reparatie van een 'Gucci'-tas op straat in Pingyao, Shanxi.

den. De gemiddelde beloning voor deze banen ligt tussen de 300 en de 600 *yuan*, 30 tot 60 euro per maand, vaak afhankelijk van hoeveel klanten je krijgt of hoeveel producten je verkoopt. Al deze jongeren worden gehuisvest in slaapzalen van de eigenaar, of als die niet voorhanden zijn slapen ze op banken en stoelen die na het sluiten van de zaak bij elkaar geschoven worden. Vaak moeten ze hier ook nog apart voor betalen, en worden ze geconfronteerd met zaken als het betalen van borg, aanschaffen van werkkleding, en een eerste onbetaalde maand. Dit zijn maatregelen die de meeste werkgevers hanteren om zo'n goedkope arbeidskracht voorgoed

Foto's: Atelier voor houtbewerking in Liuzhou, Guangxi. Fietsen repareren op straat in Beijing.

aan zich te binden. De Chinezen van het platteland hebben weinig kans op een betere baan, en dat beseffen de stadschinezinnen maar al te goed. Er wordt een strak regime aangehouden met zware straffen op falen en te laat komen. Enkele minuten te laat op het werk verschijnen betekent vaak een complete dag ingehouden salaris, en mocht zo'n baan uiteindelijk niet bevallen, dan is er maar weinig wat de werknemers kunnen doen. Van vakbonden is in China sowieso geen sprake, en een andere baan zoeken lost weinig op, het zal namelijk niet anders zijn, met als enige verschil het opnieuw betalen van de borg. Wat kunnen deze Chinezen dan doen om hun arbeidspositie te verbeteren? Bitter weinig. Om het de armere bevolkingsgroepen wat makkelijker te maken heeft de Chinese overheid bepaald dat werknemers met een maandelijks inkomen van onder de 1600 *yuan* geen percentage daarvan als belasting af te hoeven staan. Een aardig gebaar, maar het heeft wel tot gevolg dat de overheid vervolgens niet meer in het bijzonder is geïnteresseerd in de registratie van deze banen. Zonder die registratie kan een werkgever nemen en geven naar eigen inzicht. Waar er wel een officieel minimumloon van toepassing is, wordt dit voorschrift vaak niet opgevolgd, omdat het toch niet bekend is wie welk werk verricht, en hoeveel uren worden gemaakt.

'ALS JE GEEN GUNSTEN TE VERLENEN HEBT, ZUL JE ER OOK GEEN KRIJGEN'

Het gebrek aan banenregistratie leidt ook tot een uitzichtloze arbeidspositie voor de arme jongeren die dit werk verrichten, aangezien er van bovenaf geen enkele druk kan worden uitgeoefend op de werkgevers om omstandigheden te verbeteren.

NETWERKEN OP Z'N CHINEES

Ah Fei begon als zovelen bij een klein kapperszaakje in een buitenwijk van de stad. Ze had geen enkele ervaring behalve op het land, dus ze moest *on the job* getraind worden en dat kostte haar de eerste twee maanden aan salaris. Daarna verdiende ze een minimum van 300 *yuan* per maand, met toelages tot 600 afhankelijk van hoeveel klanten ze had behandeld. Daarvan werd echter 100 *yuan* ingehouden voor het verblijf op de slaapzaal. Samen met al haar collega's werkten ze van openingstijd om negen uur 's ochtends tot sluiting 's avonds na tien uur. 's Middags moesten ze op eigen kosten iemand naar de markt sturen om groenten, vlees, en rijst te halen, wat ze vervolgens ter plaatse klaar maakten en aten. Dit alles speelde zich af in de jaren na 2003, het jaar dat door Kynge genoemd wordt als het punt waarop de Chinese economie écht losbarstte. Dit bracht in de steden een aanzienlijk aantal mensen tot relatieve, nieuw verkregen rijkdom, en dat geld moest besteed worden. Veel winkels en restaurants be-

gonnen zich te richten op dat nieuwe marktsegment. Zelfs de goedkoopste werden duurder, en ook een knipbeurt bij Ah Fei steeg in prijs. Taxi's en bussen werden duurder vanwege de stijgende olieprijs, maar Ah Fei verdiende geen cent extra. Had ze een geregistreerde baan gehad, dan zou haar salaris naar boven zijn bijgesteld bij wijze van inflatiecorrectie, en dan had ze misschien ook nog wat meegekregen van de recent ingevoerde vijfdaagse werkweek. Hoewel deze officieel bestaat is het alleen van toepassing op de belastingbetalende werknemers, ofwel de mensen met een opleiding en een gerespecteerde sociale positie. Een van de grote voordelen van het succesvol afronden van een opleiding in China, is dat je grote kans maakt op een belastingheffing over je uiteindelijke salaris.

'TE LAAT OP JE WERK KOST JE EEN DAG SALARIS'

Hoe is Ah Fei dan toch haar ongelukkige positie ontstegen? Dat heeft ze te danken gehad aan wat in China het systeem van *guan xi* heet. Losjes is dit te vergelijken met wat wij onder *netwerken* verstaan, behalve dan dat het veel dieper gaat en compleet is geïntegreerd in de samenleving. *guan xi*

Inkomen in China

Hoewel China tegenwoordig als een van de grootste economieën ter wereld geldt, zit het bruto nationaal product per hoofd van de bevolking nog altijd in de lage middenklasse. Met ongeveer € 5,150 (53,280 CNY, 2005) staat het op de ranglijst net boven Suriname en Venezuela, maar onder landen als Colombia, Algerije, en Wit-Rusland. Het wereldwijd gemiddelde is € 7,230. Het elfde vijfjarenplan, nog geen jaar geleden opgesteld en goedgekeurd, voorziet een toename van 45 procent van het huidige BNP tot en met 2010. Stel dat dit percentage ook daadwerkelijk wordt behaald, zonder de bevolkingsgroei in die tijd mee te rekenen, dan betekent dit voor China in 2010 dus maximaal een 88e positie in de wereldranglijst, op het niveau van Mexico en Botswana, nauwelijks boven het wereldwijde gemiddelde.

Voorlopig vallen dan ook meer dan 150 miljoen Chinezen onder de internationale armoedegrens. Daarbij komt, dat het dagelijks leven in China in de afgelopen jaren een stuk duurder is geworden. De gemiddelde werkloosheid in het land wordt geschat op minimaal 20 procent. Honderd tot honderdvijftig miljoen Chinezen zijn voortdurend op zoek naar werk, trekken vaak van stad tot stad, en vinden vaak slechts tijdelijk, of alleen parttime werk. Cijfers die niet altijd lijken te rijmen met de dagelijkse berichtgeving over China.

bestaat op een *quid pro quo* basis; wie van iemand een gunst vraagt, staat vervolgens bij diegene in het krijt. Op een later moment zal die persoon beroep doen op zijn begunstigde, en zo bouwt men het netwerk op. Voor mensen als Ah Fei betekent het een kleine kans uit het haar toebedeelde leven. Handig paste ze elke middag op de kinderen van de baas, en het duurde niet lang voordat ze aan het hoofd van een van zijn vestigingen stond. Zo betalen de Chinezen elkaar voor gedane gunsten af.

Maar Ah Fei had geluk. Als je geen gunsten te verlenen hebt, zul je er ook maar moeilijk krijgen. Alleen zij die zich waarlijk weten te onderscheiden en slim de juiste mensen uitzoeken om zich figuurlijk aan hun voeten te werpen, kunnen via de weg van *guan xi* de armoede ontstijgen.

Het gebrek aan vitale arbeidskracht op het platteland, de storm op de ongeschoolde banen in de stad, en de uitzichtloosheid van alle betrokkenen zijn slechts enkele van de sociale problemen die op dit moment in China spelen. Inspirerende cijfers en ambitieuze voorspellingen op economisch gebied doen veel mensen vergeten wat aan deze groei voorwaardelijk is: de ruggengraat van elke economie, namelijk de arbeidspopulatie. Hoewel de situatie voor velen is verbeterd en de toegenomen welvaart langzaam ook tot de armere bevolkingsgroepen doorsijpelt, is er voor de gewone man in China nog een lange weg te gaan.

Querijn Chorus (21) verbleef van september 2003 tot augustus 2004 en van januari 2006 tot augustus 2006 in China en werkte o.a. mee aan het VPRO-radioprogramma Wereldnet. Hij spreekt vloeiend Chinees (Mandarijn).

Foto: Werk in de rijstvelden, Yangshuo, Guangxi.

'De neutraliteit ondergraven'

TEKST WOUTER VAN OORSCHOT
FOTO JASPER VAN OORSCHOT

Tijdens het congres God noch autoriteit bij het 150-jarig bestaan van De Vrije Gedachte werd uitgever Wouter van Oorschot het predikaat 'Vrijdenker van het jaar' verleend, onder meer wegens zijn 'door-dacht en vrijmoedig getuigen van een kritische houding' tijdens de internationale verontwaardiging over de Deense Mohammed-cartoons. Het 'dankwoord' dat Van Oorschot daarop uitsprak was opmerkelijk.

Dames en heren,
Het is voor onze parlementaire democratie buitengewoon verontrustend, dat de toch als fatsoenlijk bekendstaande VVD uit overwegingen van louter machtspolitiek nalaat om enkele leden in haar bestand te Verdonkeremanen. Het is fijn om dit hier tegen zoveel mensen tegelijk te kunnen zeggen. Ik ga er niet verder op in want ook u houdt vast van een einde dat in zicht is.

Mijn betoog bestaat uit drie delen. Ik begin met enkele herinneringen uit mijn jeugd en jongelingsjaren, daarna zal ik de begrippen *ijdelheid* en *solisme* aan de orde stellen en ik sluit af met wat ik graag gezegd wil hebben.

Mijn eerste herinnering is een geleende herinnering. Mijn moeder vertelde mij eens dat in de zomer van 1958, ik was toen zes jaar oud, de vraag naar het bestaan van God zich voor de eerste keer aan mij voordeed. Hij kwam op een Duitse snelweg in

mij op, halverwege onze terugreis naar Amsterdam, nadat we met het hele gezin een heerlijke vakantie in Italië hadden doorgebracht. 'Bestaat God eigenlijk?' vroeg ik. Mijn moeder antwoordde: 'Wij denken van niet.'

U hoort twee dingen goed: ze zei niet 'ik' maar 'wij denken van niet', en ook was het niet iets wat wij 'niet geloofden' maar wat wij 'niet dachten'. Dit subtiele onderscheid ontging mij vooralsnog maar dat 'wij' moet mij een veilig gevoel hebben gegeven want ik antwoordde ernstig: 'Als hij bestaat is hij stom als hij niet komt want er staan zoveel mooie huizen op hem te wachten!' U begrijpt: we hadden van Italië niet alleen het strand en de zee gezien maar ook veel kerken bezocht en ik had begrepen dat elke kerk 'het huis van God' was, plus dat je daar als mens wel naar binnen kon maar er niet zelf mocht wonen.

Twee andere herinneringen behelzen mijn eerste kennismaking met mensen, voor wie religie als leidraad van wezenlijk belang was, en van wie ik tot mijn grote genoegen kan zeggen dat zij mij daar op geen enkele wijze last mee hebben bezorgd. Voordat hij naar Amsterdam-Zuid verhuisde en uit mijn zicht verdween, was Wouter Schopman in de eerste twee klassen van de lagere school mijn beste vriendje. Omdat mijn voornaamgenoot aanleg voor astma had, kwam ik na schooltijd vaker bij hem thuis spelen dan bij mij. Het was, met Italië nog in mijn hoofdje, bij de familie Schopman dat ik in december 1958 voor het eerst een rijke kerststal en een fraai opgetuigde kerstboom zag. Wij hadden die nooit en dat speelt mij.

Dat wij geen kerstboom hadden, begreep ik nog wel, omdat er voor mijn geboorte eens een in de fik gevlogen

van onze staat wordt

was. Die was dan wel tijdig geblust maar mijn moeder had het sindsdien vertikt nogmaals doodsangsten uit te staan. Gelukkig werd later een elektrische kaarsjes-set gekocht en keerde de kerstboom terug. Maar een kerststal dan? 'Daar doen wij niet aan', antwoordde mijn moeder desgevraagd, en met dit blijkbaar principiële 'nee' moest ik het doen.

Omdat ik tussen de middag ook wel eens bij mijn vriendje overbleef, maakte ik kennis met het ritueel van bidden voor het eten. Hiervoor had mijn moeder mij een gedragscode gegeven, onder toevoeging van één van de mij voorgehouden 'Van Oorschot-geboden'. Hoeveel geboden mijn ouders erop nahielden heb ik eigenlijk nooit geweten maar aan tien of meer zullen zij geen behoefte hebben gehad – en ziet u eens wat er een fatsoenlijke meneer uit mij is gegroeid...

De gedragscode kwam erop neer dat ik tijdens het gebed eenvoudig moest stilzitten, zwijgen en wachten tot de familie met bidden gereed was, en dan ook 'smakelijk eten' zeggen. Het gebod behelsde dat ik op mijn donder zou krijgen als ik mij niet aan de code hield. En zoals het een écht, om niet te zeggen fundamentalistisch gebod betaamt, wist ik dat al voordat het mij geworden was want zonder dat wij het daar van tevoren over hadden kunnen hebben, gedroeg ik mij al zo, de eerste keer dat ik bij de familie Schopman aan tafel zat. Gut, ik was natuurlijk niets meer dan een keurig blank middenstandersjochie in die verwachtingsvolle jaren vijftig in herrijzend Nederland!

Nu kwam omstreeks diezelfde tijd bij ons thuis een dag per maand een wat oudere vrouw die ik 'juffie Wijnen' noemde, en die tegen betaling het verval van onze kleding met naald en draad te lijf ging. Tussen de middag at zij een boterhammetje mee maar ook

zij bad voor het eten en dan wachtten mijn vader, moeder, broer en ik keurig tot zij daarmee klaar was. Omdat ik haar graag mocht en intussen bij mijn vriendje thuis had geleerd hoe bidden in zijn werk ging, bad ik met haar mee, terwijl ik tussen mijn wimpers door goed oplette wanneer zij klaar was. Het zal in januari of februari 1959 geweest zijn, dus vrij kort na mijn kennismaking met de kerststal, dat het mijn acht jaar oudere broer Guido opviel dat ik niet langer met juffie Wijnen meebad

'ALLEEN BOEREN EN DIEREN ZIJN KATHOLIEK'

en hij vroeg mij waarom. Mijn ernstige antwoord luidde: 'Ach joh, alleen boeren en dieren zijn katholiek.'

Dit leidde tot een algemene schaterlach, behalve bij juffie Wijnen. Dat wil zeggen: zij lachte ook wel, maar stil en met een vergevingsgezinde blik op mij gericht. Tenminste een reden hiervoor, zo vernam ik pas veel later, was dat juffie Wijnen niet katholiek doch protestant was.

Een derde herinnering betreft het najaar van 1965. Mijn beste vriend toen was Paul Verhorst, die naar het scheen van joodse afkomst was. Ik zeg 'scheen' omdat hij het me weliswaar gezegd had maar bij hem thuis niets mij in het bijzonder opviel waaruit dit bleek. Maar op zeker moment kreeg Paul na schooltijd minder tijd om samen door te brengen omdat hij zich moest voorbereiden op zijn bar-mitzvah. Pas toen ik daarbij aanwezig was, begreep ik waar hij al die tijd mee bezig was geweest. Van het ritueel snapte ik niet meer dan dat hij 'officieel groot' geworden was, maar mijn bewondering voor al het moeilijks dat hij moeiteloos kon reciteren en zingen was groot. Vooral

zijn serieuze zingen, wat ik hem nog nooit had horen doen, ontroerde mij hevig. Daags daarna echter verzuchtte Paul hoe blij hij was dat hij dit achter de rug had en nadien scheen hij weer even weinig joods te zijn als eerst: het is nooit een onderwerp van gesprek tussen ons geweest.

Tot zover mijn jeugdherinneringen aan bijzonder aardige, niet opdringerige gelovigen: voor zover mijn jeugd al een paradijs was, heeft hun levensbeschouwing daar tenminste niets aan verpest. Nee, daarvoor moest ik wachten op mijn studententijd.

In het begin van de jaren zeventig studeerde ik op hogeschoolniveau – u kunt daarover lezen, onder veel meer, in mijn warmbloedige vertelling 'Verkleed als mens'. De door mijn ouders in mij geplante radar voor levensbeschouwelijke onverdraagzaamheid sloeg toen voor de eerste keer alarm en stofte een ander Van Oorschot-gebed af. Ik kreeg daar te maken met lieden die niet in een scheppingsverhaal geloofden, maar wel degelijk in de maakbaarheid van de grottemensenheilstaat. Dat komt zoals u weet feitelijk op hetzelfde neer, behalve dat de wereld dan niet met een paradijs begonnen is doch daarmee eindigt.

Maar zeg nu zelf: een wereld die daarmee eindigt, is nog grotere onzin: daar hebben mensen nóg minder aan dan een die ermee begonnen is want dan hebben ze tenminste iets gehad. Enfin u herinnert zich die gloriejke jaren nog wel, toen vele vogels af en aan hipten op de duiventil die als Nieuw Links bekendstond. Zij werden daar met open armen ontvangen door oude vogelrotten, die hen onderwezen in de 'methodiek van de klassenstrijd'. Meenden de jonkies genoeg te hebben bijgetankt, dan vlogen zij weer uit omdat zij vóór alles natuurlijk 'vrije mensen' waren, die het als hun opdracht zagen om hun blijde boodschap op grote schaal te

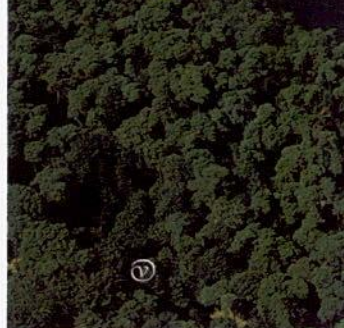
Charles Hupperts
De macht van Eros

Lust, liefde en moraal in Athene

Plato Symposium

Pierre
Bergounioux
Een stap en dan
de volgende

Ik heb geen talent voor
ondergeschiktheid
Belle van Zuylen
in briefwisseling met
Constant d'Hermenches
James Boswell en
Werner C.W. van Pallandt

verspreiden. Wat dan weer hard nodig was als tegenwicht voor het militair-industriële complex. Tot hun 'steun ende betrouwen' vereerden zij Marx, Lenin, Trotski, Mao, Ho Tsji Minh en vooral Che Guevara als heiligen met wier beeltenis zij, als in een iconenprocessie maar dan in miljoenvoud, het straatbeeld vulden op T-shirts, petjes, shawls, vlaggen, posters en speldjes. Dat Nieuw Links was kortom niet meer dan een eufemisme voor slecht bestudeerde en bijgevolg nog slechter begrepen moderne varianten van het marxisme-leninisme-marcusianisme.

Nu was ik door mijn komaf geïmpregneerd tegen deze *fall-out*, dus op mij persoonlijk kreeg hij geen vat; ik kon de nieuwe gelovigen partij geven en dat was maar goed ook, want het spande erom of zij kregen het in mijn opleiding voor het zeggen. Dit is niet overdreven want hun invloed reikte destijds ver: zelfs die brave revisionistische Partij van de Arbeid had toen, in de persoon van Ien van den Heuvel, een voorzitter die de Berlijnse Muur een 'historische noodzakelijkheid' noemde, een rechtstreeks aan het rode evangelie ontleende term. En daar bleef het niet bij: begrippen als 'comité', 'repressieve tolerantie', 'het internationale oliekapitaal' en vooral 'solidariteit' vlogen je om de oren met een frequentie waar je urenlang van werd. Met deze mensen in mijn jaargroep bleek studeren dan ook snel onmogelijk. Aan die pseudo-intellectuele religieuzen vielen twee dingen op. Ten eerste spraken zij állemaal met de grootst denkbare minachting over

mensen zoals mijn jeugdvrienden, voor wie het geloof in een scheppingsverhaal en daarbij horende leefregels iets vanzelfsprekends was, of tenminste was geweest.

Ten tweede, en dat was nog ergerlijker, beleden zij hun eigen geloof, waarin niet langer het Opperwezen maar alleen nog de Mens met een hoofdletter werd geschreven, met een tenenkrommend én agressief fanatisme. Met uitzondering van het facultatief gedoctrineerde yoga, waar zij wegbleven omdat dit 'geïmporteerde bourgeoisflauwekul' was, saboteerden zij consequent alle lessen met ordevoorstellen om ook onze andere 'bourgeois'-lesstof in marxistisch-leninistische richting bij te sturen.

Verzet was dus noodzakelijk en nu kwam mij dat andere Van Oorschot-gebod van pas, namelijk: wees pacifist zolang de gelovigen je niets in de weg leggen maar deel een eerste klap uit wanneer zij dit wél doen. Anders gezegd: pacifisme is alleen een optie voor wie zich die luxe kan veroorloven en dat kan alleen op basis van – desnoods militaire – overmacht.

Gevechten bleven weliswaar uit, maar tot mijn geluk zaten in mijn jaargroep nóg twee jongens die het verdomden om de handdoek in de ring te gooien. Integendeel, onder invloed van steeds grotere joints, die wij al debatterend lustig draaiden en oprookten, kraaiden ook wijzelf veel onzin uit. Tot onze verdediging houd ik tot vandaag niettemin vol dat onze doping steeds wenselijker werd om de marxistische prietpraat onder een nóg heftiger 'fall-

out' te kunnen bedelven. En omdat wij tegen de hippies aanhingen, doorspekten wij onze tegen-obstructie met veel 'liefde-weet-je-nog-wel-vogel'. Dat was géén onzin natuurlijk maar wél nutteloos als je eenmaal in gevecht bent. Dat mocht echter de pret niet drukken en wij zongen het Bob Dylan dan ook van harte na: 'Everybody must get stoned!'

Ten slotte kregen we het voor mekaar dat de grijze middenmootstudenten, die toch echt alleen maar naar die opleiding waren gekomen om serieus een vak te leren, onze kant kozen. Daarmee was het pleit gewonnen want wie de middengroepen niet méé heeft, die kan zijn plannen wel vergeten, tenzij hij met een gewapende revolutie de politiestaat kan afdwingen.

Ziedaar in grove lijnen de atmosfeer waarin mijn denken over Gods heilsplan en de mensenheilstaat zijn beslag kreeg.

IJDELHEID EN SOLISME

Wanneer iemand op een onverwacht moment lof toegezwaaid wordt, dan kan hij proberen zich klein te maken en schielijk te verdwijnen. Wie echter lang tevoren, zoals ik, de uitnodiging aanvaardt om zich in het openbaar een pluim op de hoed te laten zetten, treedt op het *moment suprême* voor een voetlicht dat de aanwezigen in de eerste plaats zijn ijdelheid toont. Nu ik mij dan ook de openbare pluim van 'De Vrije Gedachte' heb laten opspelden, weet ik mij moreel gehouden mijn best te doen om mijn ijdelheid tenminste te verantwoorden. En het eerste wat

ik dacht was: 'Verdien ik het eigenlijk wel, dit bewijs van goed vrijdenkerij gedrag?'

U kent ongetwijfeld het bon-mot: 'Goede schrijvers worden door iedereen bewonderd, behalve door hun familie.' Feitelijk zou u dus aan mijn zoons of medewerkers op de uitgeverij moeten vragen of ik in het dagelijks leven wel zo'n vrijdenker ben. Door omstandigheden buiten hun macht kunt u dit echter nú niet doen, en uiteraard zal ik álles doen wat in mijn vermogen ligt om te voorkomen dat u dit later wél kunt doen.

Wat is dat trouwens voor iemand: een 'vrijdenker'? Het klinkt misschien vreemd maar ook daar ging ik pas over nadenken toen mij tot mijn verrassing telefonisch werd aangekondigd dat ik er een bleek te zijn. Een Nederlandse republikein die een koninklijke onderscheiding aanvaardt, verliest zijn geloofwaardigheid, dat is makkelijk, maar hoe zit dat met de vrijdenkerij? Zou een vrijdenker niet juist iemand moeten zijn die inlijving bij de vrijdenkers principieel afwijst? Door dit toe te staan encanilleert hij zich immers met groepsdenken en dat is met waarachtig vrijdenkerschap natuurlijk in tegenspraak. U zou kunnen zeggen: 'Het ware vrijdenkerschap bestaat niet, zomin als het ware geloof, dus maak je niet druk.'

Maar zo makkelijk komen wij niet van elkaar af: het ultieme doel van uw vereniging kan immers niet zijn dat ik mij slechts in ijdelheid wentel. Mij is dan ook vriendelijk, ja haast terloops gesuggereerd dat ik in het openbaar op de laudatio kon reageren, als ik daar tenminste zin in had.

Wat nu? Ik vermoed dat van de laureaat tenminste iets verwacht wordt. Daadwerkelijk lid worden van De Vrije Gedachte bijvoorbeeld, iets wat hij de facto al is doch blijkbaar nog niet wéét, dus weet je wat, we peperen hem dat eens goed in door hem uit te roepen tot 'vrijdenker van het jaar'! En verdomt hij het dan om alsnog lid te worden, dan is het wel zo aardig wanneer hij op zijn beurt iets uitspreekt, een heilwens voor onze vereniging bijvoorbeeld, of op zijn minst dan toch een opbeurend, God noch autoriteit vrezend woord.

U merkt het al, met het einde in zicht is er sprake van enig oponthoud.

Welnu, voor het aanvaarden van de mij toebedachte pluim kon ik maar één reden bedenken die mogelijk op een verwantschap tussen De Vrije Gedachte en mijzelf wijst.

Deze is dat ik dénk voor zover mijn verstand me daartoe in staat stelt en tegelijk in niet één levensbeschouwing 'geloof', zelfs niet in de vrijdenkerij. Hier zult u het mee moeten doen: ik blijf solo. Het enige namelijk waar ik soms in 'geloof' zijn mensen die ik persoonlijk bijzonder goed ken en die ik bijzonder aardig vind. De oorsprong van dit geloof ligt, vermoed ik, deels in mijn genen: ik ben, als mijn moeder, vlot in de omgang en heel wel in staat veel mensen aardig te vinden maar als het erop aankomt vertrouw ik er hooguit enkele tientallen, maar juist met hén zal ik bij voorkeur niet ergens lid van zijn.

'STAATSSTEUN VOOR ONDERWIJS OP RELIGIEUZE GRONDSLAG DIENT TE WORDEN AFGEBOUWD'

Voor het andere deel ligt de oorsprong – ik zinspeelde hier al op – in mijn opvoeding. Deze komt, ontdaan van alle fratsen, erop neer dat ik mij het beste thuis voel bij mensen die, net als ik, aanvaarden dat de ultieme kosmologische en menselijke zijnsvragen nooit kunnen worden beantwoord, en dat zelfs in momenten van de grootste nood het 'gelooven' in een goddelijke schepping of de maakbaarheid van een heilstaat hiervoor géén alternatief is.

Het is mede hierom dat ik, uit onvrede met de omschrijving 'atheïst', voor mijzelf ten slotte ben uitgekomen op de begrippen 'accidentalist' en 'accidentalisme'. Deze neologismen staan voor de beredeneerde overtuiging dat het ontstaan van leven waar dan ook op louter toeval berust. Wanneer ik in het vervolg dan ook deze termen gebruik, gelieve u hiervoor desgewenst 'atheïst' en 'atheïsme' in te vullen. Tot zover

mijn persoonlijke verantwoording om hier vandaag te kunnen staan.

JANUSKOP

Ik had en heb evenwel ook een meer algemene reden: het biedt me de kans in het openbaar mijn verontrusting uit te spreken over een ontwikkeling in onze samenleving die mij absoluut niet zint. Ik vind namelijk dat de neutraliteit van onze staat, die ik koester, ondergraven wordt, enerzijds door mensen die ik vrees, anderzijds door mensen die dat toelaten.

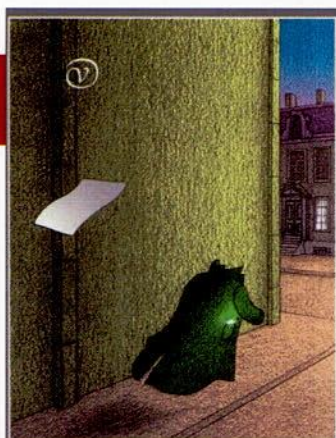
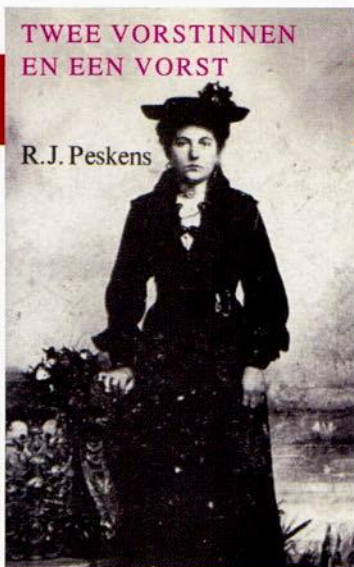
Voor zover er zoiets als 'maatschappelijk geluk' bestaat, heb ik mazzel dat ik deel uitmaak van een zelfbewuste samenleving waarin kerk en staat en de drie machten van elkaar gescheiden zijn. Om zover te kunnen komen is volgens mij, met wellicht als enige uitzondering hierop de Verenigde Staten, door burgers de ultieme politieke prijs betaald: zij gaven hun privé-wapens op en stonden toe dat de staat het monopolie op de gewapende macht verwierf. De enige reden waarom de burgers hiertoe langzamerhand bereid bleken, was dat de staat hen met dit machtsmonopolie maximale bescherming van hun leven én het recht op een eigen levensbeschouwing bleek te kunnen garanderen.

Vanzelfsprekend is dit vertrouwen in de staat als beschermheer van zijn burgerij per definitie voorwaardelijk: de heersende elite die de controle op het machtsmonopolie belichaamt, zal zich dit vertrouwen permanent waardig moeten tonen. Er breken dan ook snel kwade tijden aan wanneer zij daarin faalt.

Ben ik nu een onheilsprofeet wanneer ik zeg dat de heersende elite in onze samenleving mijn vertrouwen in haar beschermende rol aan het ondermijnen is? Het is aan u daarover te oordelen maar zelf houd ik me voor een realist. Wat ik in onze machtscentra waarneem is dat onbeschofte kapitalisten onder het mom van 'vrijheid en eigen verantwoordelijkheid', en fundamentalistische exploitanten van de christelijke God onder het mom van 'zingeving en naastenliefde' hand in hand aan een gezamenlijke opmars bezig zijn, of erger nog, aan een wederopstanding. Deze combinatie, van

TWEE VORSTINNEN EN EEN VORST

R.J. Peskens

Wouter van Oorschot
Verkleed als mens

D. Hooijer
*Zuidwester
meningen*

mensen die nog bereid zijn hun eigen ondergang te bewerkstelligen zolang zij er maar aan kunnen verdienen, en van mensen die de in het Nieuwe Testament voorzegde Apocalyps als onafwendbaar beschouwen, vormen een levensgevaarlijke kongsi voor al degenen die zij daar zonder enig moreel bezwaar in willen meeslepen.

En dit zou nog tot daar aan toe zijn, wanneer onze politieke leiders zich daar maar met voldoende steun in de rug van de intellectuele elite ferm tegen zouden verzetten. Mij bekruipt echter het gevoel dat zowel de politieke als de intellectuele elite de door mij aan hen toevertrouwde controle op de macht, geleidelijk aan het verliezen zijn of, actiever gezegd, bezig zijn prijs te geven aan die Januskop van onbeschofte kapitalisten en fundamentalistische christenen. Ik meen óók te weten dat cultuurrelativisme de onbewuste drijfveer van dat prijsgeven is.

Nu ben ik tamelijk gesteld op mensen die onze Westerse cultuur als alleenzaligmakend voor de planeet relativeren maar ik word achterdochtig als men daarin doorschiet. Exemplarisch voor dat doorschieten in cultuurrelativisme vind ik degenen die mij te verstaan geven dat ik, omdat ik niet in God geloof, weliswaar dénk dat ik een accidentalist ben maar dat ik in feite óók een gelovig mens ben 'omdat het accidentalisme zelf een geloof is'. Dit retorische trucje komt in wezen neer op geringschatting van mijn niet-geloven, omdat men hiermee uitsluit dat mensen tot niet-geloven in staat zijn – wat dan

weer neerkomt op intellectuele luiheid. 'Ach', is de tegenwerping dan, 'jou is eenvoudig de mogelijkheid ontnomen een religieus mens te worden toen je ouders je "wij denken dat God niet bestaat" voorhielden.' Maar dat bestrijd ik: zij hebben eenvoudig nagelaten mij een levensbeschouwing op te dringen, welke dan ook, die weigert te aanvaarden dat de ultieme zijnsvragen nooit kunnen worden beantwoord. In plaats daarvan stimuleerden ze mij om zélf over die vragen na te denken en mijn eigen conclusies te trekken. Daartoe hebben zij mij attent gemaakt op muziek, literatuur, filosofie, beeldende kunst, geschiedenis en politiek én, inderdaad, het verschijnsel religie als bron van wijsheid voor velen, óók voor ons, maar óók als bron van politiek en militair gevaar voor vele anderen. Zij hebben, kortom, hun best gedaan mij tot een zélf denkend en tegelijk principieel niet-pacifistisch mens op te voeden en mochten zij daar onvoldoende in zijn geslaagd, dan is dit niet aan hen maar louter aan mijn eigen onvermogen te danken.

Welnu ik geef mijn conclusies voor betere maar als ik beweer dat de monotheïstische Jhwh, God of Allah niet bestaat, en ik zolang het nog kan pleit voor het invoeren van de begrippen 'accidental' en 'accidentalisme' voor een levensbeschouwing die stelt dat het ontstaan van leven op toeval berust en dat de ultieme zijnsvragen onoplosbaar zijn, dan maakt dit mij net zomin tot een gelovige als dat ik niet kan bewijzen dat er geen vliegende dromedaris bestaat die nooit op mensenhoofden piest.

OPROEP AAN DE INTELLIGENTSIA

Intussen zijn het de beroerdesten niet die mij voorhouden dat ook accidentalisme een geloof is.

Ik houd echter staande dat dit exemplarisch voorbeeld van Westers cultuurrelativisme, hoe impliciet ook, ruimte laat voor degenen die minder ophebben met de scheiding tussen kerk en staat en de vrijheid van meningsuiting dan met godsdienstvrijheid. En daarom verontrusten juist deze minst beroerde mensen mij: zowel de gelovige als de niet-gelovige elite moet krachtiger opkomen voor het grondwettelijk recht van burgers om te leven naar hoe zij denken of geloven, en wel uit puur eigenbelang: ik hoef hen immers niet uit te leggen dat mijn recht gelijkstaat aan het hunne?

Intussen echter verheffen té weinig stemmen zich tegen de terugkeer van die Januskop van onbeschoft kapitalisme en christenfundamentalisme in de machtscentra van onze samenleving. Hopeloos verdeeld als wij in Europa nu eenmaal zijn, moeten wij ons wat dit betreft zeker zorgen maken over hoe het er momenteel in de Verenigde Staten aan toegaat, omdat ons welzijn nog steeds beslissend met dat van de VS verbonden is. Daar zijn sinds het presidentschap van Ronald Reagan hebzuchtige rijken, leugenachtige havi-ken en fundamentalistische christenen een monsterverbond aangegaan, dat de afgelopen 25 jaar bijzonder sterk is geworden. Was dit fenomeen in Néderland als nieuwe variant van de Hollanditis ontstaan dan had geen haan ernaar

gekraaid; nu het de Verenigde Staten betreft, ligt dat een fractie anders.

Ik vind daarom dat juist de Europese intelligentsia, liefst zo snel mogelijk, een transatlantisch charme-initiatief moet ontplooiën om haar Amerikaanse vrienden, dat wil zeggen de tegenstanders van deze levensgevaarlijke kongsi een hart onder riem te steken.

U zou dit een lofwaardig voorstel kunnen vinden maar hoe krijg je dat van de grond in ons land, waar minister Maria van der Hoeven straffeloos háár kant van de Januskop kon tonen met haar voorstel om 'intelligent design' een vaste plaats te geven in onderwijs en wetenschap? Wie zegt dat dit vergeleken met wat in de Verenigde Staten aan de hand is een peuleschil is, vergist zich want Van der Hoeven's voorstel vertegenwoordigt in essentie tóch eenzelfde soort bijlslag aan de wortel van de neutrale staat, en álle niet-confessionele fracties in de Tweede Kamer hadden dan ook direct haar aftreden moeten eisen. Maar zie: alwéér uit overwegingen van louter machtspolitiek, deed de VVD alsof haar neus bloedde en toonde daarmee de andere kant van de Januskop.

Of neem mijn opponent Hans van den Broek in het televisieprogramma Buitenhof van het afgelopen voorjaar. Deze zich christen-democraat noemende ex-minister van Buitenlandse Zaken zou tegenover mij hebben moeten beaamen dat niet-gelovigen óók gerespecteerd moeten worden en stelling hebben moeten nemen tegen reli-fanatisme van welke herkomst ook, dat immers ook hém bedreigt. Hij zal het ontkennen maar wie zijn óverdiplomatieke formuleringen nogmaals beluistert, hoort in plaats daarvan dat vrijheid van godsdienst hem ten slotte liever is dan vrijheid van meningsuiting – dan wel dat hij liever zoete koekjes bakt met theocratische machthebbers ter behoud van zijn westerse machtspositie, en het spijt mij dat ik daar destijds de vinger niet op heb kunnen leggen. Zeker is intussen dat zijn standpunt voor iemand die zich ophoudt in het hart van de regerende Nederlandse elite, hoe zalvend geformuleerd ook, méér dan kwalijk moet worden genoemd. O ik wil best

aannemen dat Van den Broek en de zijnen niet willen of kunnen begrijpen waarom accidentalisme geen religie is. Zolang zij hun machtspositie maar blijven gebruiken om de pijlers waarop onze staatsvorm en democratie rusten consequent te verdedigen voor álle burgers, gelovig of niet, in plaats van te heulen met 'broeders in de oecumene' en *fullblown* kapitalisten die zich met leugenachtige haviken omringen om hun belangen veilig te stellen.

Dit is kortom wat ik van mijn politieke leiders, gelovigen en niet-gelovigen verwacht – en ik heb daarbij zowel de Verklaring van de Rechten van de Mens als de grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden aan mijn zijde. Het gaat in onze samenleving al heel lang niet meer om wat individuele burgers al dan niet geloven of denken: het gaat wél om een neutrale staat die ieders recht te geloven of denken wat hij wil, met argusogen bewaakt, en die ik compromisloos in stand gehouden wil zien. Mijns inziens hebben wij daarmee namelijk een toppunt van beschaving bereikt die op het hoogste diplomatieke niveau en als het niet anders kan met militaire macht moet worden verdedigd.

'WEES PACIFIST ZOLANG DE GELOVIGEN JE NIETS IN DE WEG LEGGEN'

Voorts ben ik van de Franse slag in die zin dat staats-subsidie voor bijzonder onderwijs op religieuze grondslag binnen maximaal tien jaar moet worden afgebouwd, en dat is naar mijn mening lang genoeg. Het betekent niet dat ik tégen elke vorm van godsdienstles in het openbaar onderwijs ben, integendeel die moet wat mij betreft verplicht worden gesteld, maar dan uitsluitend in het kader van de behandeling van de grote wereldreligies als maatschappelijk verschijnsel. Ten slotte zou het mij een lief ding waard zijn wanneer geloofsijver op de openbare weg tot een minimum beperkt bleef: ik zit daar

niet op te wachten. Het lieve ding dat ik hiertegenover stel, is dat ik op mijn beurt ervan afzie om gelovigen op de openbare weg aan de kaak te stellen met als enige argument dat zij aan denken de voorkeur zouden moeten geven. Ik zie daar trouwens al mijn leven lang van af en daar wil ik zo langzamerhand door gelovigen wel eens om gewaardeerd worden. Ik ben het, kortom, volstrekt eens Flemming Rose, chef kunst van de Deense krant Jyllands-Posten, waarin cartoons verschenen die voor sommige Arabische machthebbers als Allahgeschenk dienden om rellen van hun onderdanen te kunnen regisseren, en die tevens de aanleiding schijnen te zijn waarom ik u hier mocht toespreken. Flemming Rose stelde kort en krachtig: 'Als een gelovige eist dat ik, als niet-gelovige, in de openbare ruimte zijn taboes in acht neem, dan vraagt hij niet mijn respect maar mijn onderwerping.' En deze stelling geldt uiteraard voor álle gelovigen, maar ook atheïsten en zélf s voor accidentalisten. Tegelijk is het zo dat de vrijheid van meningsuiting mensen weliswaar toestaat om anderen zo vaak mogelijk te beledigen, maar dat degenen die daaraan toegeven, niet als kampioenen van die vrijheid kunnen worden aangemerkt en daarom smaak moet worden bijgebracht.

Dames en heren: het einde van mijn betoog en daarmee uw verlossing is in zicht. Toch moet deze vraag nog worden gesteld: kúnnen mensen eigenlijk wel denken? Voor een antwoord hierop neem ik mijn toevlucht tot de even beroemde als beminnelijke Nico Frijda, die al in 1965, bij de aanvaarding van zijn hoogleraarschap aan de Universiteit van Amsterdam, het verlossende woord sprak: 'Kunnen mensen denken? Ja, een beetje. We doen ons best.' Maar kunnen mensen dan óók 'een beetje vrijuit denken'? Zeker is dat niet maar we kunnen ons best doen, of wij nu gelovig zijn of niet. Laten we elkaar dan maar beloven dat wij ons best zullen doen en daarop een glas heffen.

WWW.VANOORSCHOT.NL

Wat doen ideële organisaties in de praktijk? Deze keer het **Wageningen Ethiek Centrum** dat zich inzet om het ethisch debat tussen wetenschap en maatschappij te bevorderen.

WERK IN UITVOERING

'Een nieuwe graansoort gooi je niet over een muur de maatschappij in'

Wetenschap is niet per definitie goed. Een wetenschappelijk onderzoek moet enerzijds betrouwbaar zijn, maar zou men tegelijkertijd ook ethisch moeten kunnen verantwoorden. Aan de Universiteit van Wageningen hebben ze dat goed begrepen. *Wageningen Universiteit en Researchcentrum* (UR) leidt mensen op en ontwikkelt kennis op het gebied van *life sciences en natural resources*. De werkvelden zijn Voeding & Voedselproductie, Plant & Dier, Omgeving & Klimaat en Economie & Maatschappij. Daarbinnen is het onderzoeksdoel om bij te dragen aan de kwaliteit van leven. Voor een universiteit een bijzondere missie waarmee ondermeer wordt bedoeld dat er voldoende, veilig en gezond voedsel en drinkwater is voor iedereen. Verder staat men voor dat iedereen kan wonen, werken en recreëren in een evenwichtig ingerichte groene ruimte met een grote variëteit aan planten en dieren. Onderzoek dat bijvoorbeeld ongelijkheid, armoede of honger zou kunnen bevorderen wordt zoveel mogelijk buiten de deur gehouden.

DOLFIJNVRIENDELIJKE TONIJN

Ondanks de door de universiteit gestelde missie, kregen zowel studenten als docenten het gevoel dat er meer met ethiek gedaan zou moeten worden. Het besef groeide dat technologische ontwikkelingen deel uitmaken van de maatschappij.

Hoogleraar toegepaste filosofie Michiel Korthals zegt daarover: "Een nieuwe graansoort gooi je niet over een muur de maatschappij in. De mensen reageren erop en stellen vragen. Het zou goed zijn als je daar als onderzoeker op zou kunnen anticiperen. Door in contact te staan met de consument kun je het product verbeteren, maar ook het gesprek aangaan over eventuele ethische bezwaren. Ik zie te vaak dat ingenieurs met de mond vol tanden staan en soms zelfs brusk en grof reageren."

'Samen eten onder de juiste omstandigheden verbreedt'

Op het gebied van voeding, dieren, landbouw, landschap en milieu waren er in Wageningen voldoende ethici in huis, maar men miste een 'loket'. Een plek waar de kennis van die verschillende ethici samen zou komen en waar men zowel binnen als buiten de universiteit gebruik van zou kunnen maken. Op dit moment is men hard aan het werk om zo'n loket te realiseren. In verband met onderwijs en onderzoeks- werkzaamheden kost dat nog veel tijd en moeite, maar het

TEKST YANAICA ZOMER

begin is er. Onder leiding van hoogleraren Frans Brom, Elsbeth Stassen en Michiel Korthals zet het *Wageningen Ethiek Centrum* zich in om het niveau van het ethisch debat omtrent de onderzoekswerkzaamheden van het UR te verbreden en te verhogen.

Korthals: "Er is zoveel te doen. Het is moeilijk om prioriteiten te stellen. Vanuit wetenschapsfilosofisch opzicht worden er bijvoorbeeld heel overdreven claims gelegd op onderzoek naar de werking van gezondheidsdranken. In werkelijkheid stellen die onderzoeken vaak helemaal niet zoveel voor, maar mensen leggen er wel veel vertrouwen in. Of om een ander voorbeeld te noemen: Als je dolfijnvriendelijke tonijn koopt, weet je nog helemaal niks over de manier waarop de vissers behandeld zijn."

ETHIEK OP JE BORD

Een van de eerste initiatieven van het centrum is het *BuffetPensent*. Michiel Korthals vertelt: "Onder de juiste omstandigheden verbreedt samen eten. Het is heel bevorderlijk voor een goed gesprek. Vandaar dat we een serie diners organiseren om te discussiëren over verschillende ethische vraagstukken. Elk diner wordt ingeleid met een lezing. Zo was er iemand die iets kwam vertellen over concrete oplossingen voor het wereldhonger vraagstuk, maar we hebben ook al een milieuactivist gehad en een lezing over het broeikas-effect. Die laatste lezing ging erover dat de VS de grootste

veroorzakers zijn, terwijl de lasten van het broeikas-effect bij veel armere landen liggen." Ook zijn er buffetten gewijd aan vragen rond biotechnologie en mensenrechten.

Korthals ziet er geen bezwaar in dat er tijdens het eten gediscussieerd wordt over onder meer de verdeling van voedsel. "Je moet je geen overdadige buffetten voorstellen hoor. En daarbij zijn de buffetten gesponsord door een charitatieve instelling, *Stichting Utopa*, die het debat graag wil bevorderen. De deelnemers betalen niets voor het eten, maar moeten van te voren wel een schriftelijke motivatie indienen." De buffetten zijn alleen toegankelijk voor diegenen die verbonden zijn aan de universiteit, maar er worden ook openbare lezingen georganiseerd. Deze lezingen zijn daar qua thematiek mee verbonden.

ETHISCHE ONLINE HELPDESK

Het Wageningen Ethiek Centrum zit nog in het beginstadium. Michiel Korthals: "Het opzetten van zoiets kost een hoop tijd en moeite en ook een hoop geld. Wij werken hieraan naast onze gebruikelijke onderwijs- en onderzoekswerkzaamheden, maar eigenlijk zou er wel iets tegenover moeten staan. Ik zou bijvoorbeeld graag een echt onderwijsprogramma zien rond deze thema's, maar op deze manier is dat onmogelijk."

Verder vertelt Korthals dat er ook plannen zijn voor een website waarop ethische vragen worden behandeld. "Als bijvoorbeeld een journalist iets zou willen weten over de ethiek van genetisch gemodificeerde sprinkhanen, kan hij die vraag neerleggen via de website. Wij zoeken dan uit wie die vraag het beste voor hem kan beantwoorden. We willen antwoorden brengen bij vragen uit de maatschappij en omgekeerd, vragen stellen bij antwoorden uit de maatschappij."

Al met al moet er nog een hoop gebeuren om het centrum volledig van de grond te laten komen. De financiële kant vormt het grootste obstakel. Maar het begin is er. De behoefte aan dialoog is groot, zowel aan de universiteit als in de maatschappij. Met het *Wageningen Ethiek Centrum* wordt een eerste poging gedaan de dialoog op gang te brengen.

De openbare lezingen en BuffetPensants vinden plaats elke derde woensdag van de maand.

Alle lezingen vinden plaats in de Leeuwenborch, Hollandseweg 1 in Wageningen

Voor meer informatie mail naar: bea.prijn@wur.nl

Webpagina over het centrum:
www.socialsciences.wur.nl/tf

Waren de eigenlijk

Over het leven in de middeleeuwen bestaan veel mythes. Ook wat we op afbeeldingen zien geeft doorgaans geen goede kijk op de alledaagse werkelijkheid van die tijd. Een uitzondering vormen de schilderijen van Jeroen Bosch, althans bij nadere beschouwing. Historicus en kunstkenner André de Bruin leidt ons langs enkele bekende stukken.

Van middeleeuwse schilderijen leert men meestal weinig of niets over het leven van gewone mensen. Daarin waren de opdrachtgevers niet geïnteresseerd. Wie middeleeuwse kerken bezoekt krijgt misschien de indruk dat de mensen toen erg godsdienstig waren. Mensen die al vroeg spontaan tot het christendom waren overgegaan. Dat is een vertekening van de werkelijkheid. Sommigen denken misschien dat de samenleving toen erg overzichtelijk gestructureerd was. Ook dat is niet juist. De marges van de samenleving kenden chaotische situaties en daarom een streng strafrecht. Wie er nu nóg zo nostalgisch over denkt bevindt zich in 't gezelschap van romantici uit een ver verleden. Van auteurs, kunstenaars, architecten, theologen en politici die zich in de 19de eeuw afzetten tegen de Verlichting, de Franse Revolutie. Kortom tegen alles wat strijdig was met de christelijke leer. Een tijd waarin de basis gelegd werd voor een nieuwe samenleving, met mondige mensen. Voor de reactionairen was de Verlichting, zoals gezegd, echter de afbraak van een ideale samenleving. Niet toevallig is dat katholieke bouwmeesters als Violet Le Duc (1824-'79) en Cuypers (1827-1921) met kerken, profane

Jeroens familie

Jeroen stamt uit de familie Van Aken, een naam die in Den Bosch al in de 13de eeuw voorkomt. Het is een echte kunstenaarsfamilie. Jeroen wordt geboren in een gezin dat 5 kinderen zal tellen. Zijn vader kan zich de aankoop van een stenen huis aan de Markt permitteren. De doopnaam van Jeroen is Hiëronymus, naar de beroemde heilige (230-214). Deze theoloog stelde de Latijnse bijbel (de Vulgaat) samen en wordt beschouwd als een van de grondleggers (Kerkvaders) van de R.K. Kerk. Jeroen huwde een welgestelde dame en zou ook haar grondbezit erven, waardoor hij nog onafhankelijker werd. Hij overleed kinderloos. Uit reclameoverwegingen zou hij zich naar zijn geboortestad noemen.

middeleeuwen wel zo christelijk?

JEROEN BOSCH GEEFT ANTWOORD

bouwwerken en restauraties in neogotische stijl de Middeleeuwen wilden doen herleven.

JEROEN CORRIGEERT

Inmiddels is veel onderzoek gedaan naar het dagelijkse leven, naar maatschappijkritische ideeën (opstanden van burgers en boeren). Nu is ook duidelijk geworden dat de christelijke waarden en normen vooral gedragen werden door elites. Dat 'kerstening' iets geheel anders was dan 'bekering'. Kerstening werd bepaald door een besluit van de vorst - zoals Clovis - en werd gevolgd door wetgeving om 'de heidense' rituelen te verbieden. Toch bleef 'de gewone man' heel lang vasthouden aan zijn Germaanse geloof. Bekering tot het christelijk geloof, een innerlijke 'revolutie' (conversie), bleef lang schijn en kwam bijvoorbeeld in Nederland heel veel later op gang, nadat Kerk en Staat de heidense rituelen hadden geïncorporeerd in de christelijke godsdienst (J. Schuyf, *Heidens Nederland*). Wie nu van mening is dat de Middeleeuwer zo vroom was, leefde volgens christelijke waarden en normen, kan in elk geval door Jeroen Bosch – die autonoom oordeelde - uit de droom geholpen worden.

De werken van Jeroen Bosch

Het meestal niet gesigndeerd en ongedateerde oeuvre van Jeroen Bosch omvat:

Drieluiken: 7 (alle in het buitenland)

Zelfstandige werken: 10

(Nederland: 2 - St. Christoforus en de marskramer) - België: 3 - Spanje: 3 - Engeland: 1 - Duitsland: 1)

Betwiste werken: 6

(1 in Nederland - De bruiloft van Kana)

Tekeningen: 33

(4 in Nederland).

De werken in Nederland bevinden zich alle in museum Boymans van Beuningen.

Over de betekenis van de door Jeroen gebruikte symbolen zou vanaf de 16de eeuw gebrainstormd worden. Marijnissen*) telde wel 260 verschillende interpretaties.

*) Roger H. Marijnissen m.m.v. Peter Ruyffelaere, *Hiëronymus Bosch Het volledige oeuvre* (Antwerpen 1987).

DE ZEVEN HOOFDZONDEN

Jeroen lijkt zijn tijdgenoten allereerst duidelijk hebben willen maken hoe het kwaad in de wereld is gekomen om daarna te verbeelden volgens welke waarden en normen men moest leven. Bekijk daartoe de drieluiken *De Hooiwagen* en *De tuin der lusten*. Op de linker panelen verbeeldt hij het Paradijs en het ontstaan van de erfzonde. De middenpanelen tonen allerlei variaties van zondigheid. De rechter luiken tonen helse verschrikkingen. Op *De Zeven hoofdzonden* - bedoeld als tafelblad, later in bezit van Filips II - opgehangen... in zijn slaapkamer worden deze zonden en de bijbehorende bestraffingen weergegeven. De hebzuchtigen zouden in een ketel gekookt worden, de toornigen konden doorboring met het zwaard verwachten, hoovaardigen zouden eeuwig in de spiegel van de duivel moeten kijken en de wellustigen zouden voortdurend belaagd worden door monsters. De afgunstigen werden verscheurd door honden en de luiaards zouden steeds worden afgeranseld. De gulzigaard moest slangen en padden eten.

Christenen waren overigens niet de eersten die opriepen tot een deugdzaam leven. In de westelijke wereld waren dat Socrates, Plato (wijsheid, moed, bezonnenheid en rechtvaardigheid), de Stoïcijnen (zelfbeheersing, matigheid, maatschappelijke betrokkenheid) voorgegaan. Zij dreigden niet met hel en verdoemenis!

EVA, DE BRON VAN HET KWAAD

Hoe idyllisch verbeeldde Jeroen het paradijselijke leven, met Adam en Eva. Adam, voor wie God een vrouw had geschapen. Beiden was verboden vruchten te eten van 'de boom der kennis'; anders gezegd zelfstandig denken en handelen was hun strikt verboden. Eva, verleid door een slang (hij beloofde het eeuwige leven gelijk God, met kennis van Goed en Kwaad) deed dat toch en haalde Adam over, waarna God beiden uit het paradijs verjoeg. Een verhaal uit *Genesis* waarmee tevens vooruitgelopen wordt op de komst van Gods Zoon. Gezonden om de mensen te leren hoe ze, ondanks hun aangeboren zondigheid, wél moesten leven. Om hen aan te sporen beloofde hij nog vóór zijn kruisdood spoedig terug te keren om allen – de doden en levenden – aan de zijde van zijn Vader te beoordelen.

JEROEN BOSCH (CA. 1453-1516)

Bosch kreeg, door zijn familie en omgeving, de schilderkunst met de paplepel ingegoten. Eenmaal als kunstenaar erkend legde hij contacten in de betere kringen. In elk geval was hij lid van de Broederschap van Onze Lieve Vrouwe, een vereniging met missionaire bedoelingen. Minder duidelijk is of hij ook relaties heeft onderhouden met de Bossche dependance van de Broeders des Gemeenen Levens, een devote gemeenschap waartoe mogelijk ook Erasmus korte tijd

De Zeven Hoofdzonden (ca. 1480), waarin Jeroen Bosch in een tot dan toe ongebruikelijke compositie de door paus Gregorius I in de zesde eeuw opgestelde basis van alle zonden uitbeeldt: afgunst, hoogmoed, hebzucht, onkuisheid, vadsigheid, vraatzucht, en toorn. Museo del Prado, Madrid.

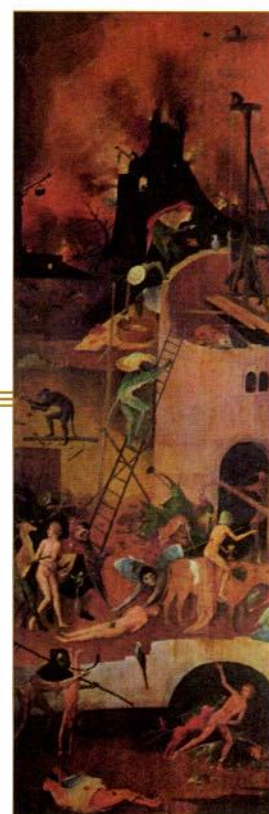
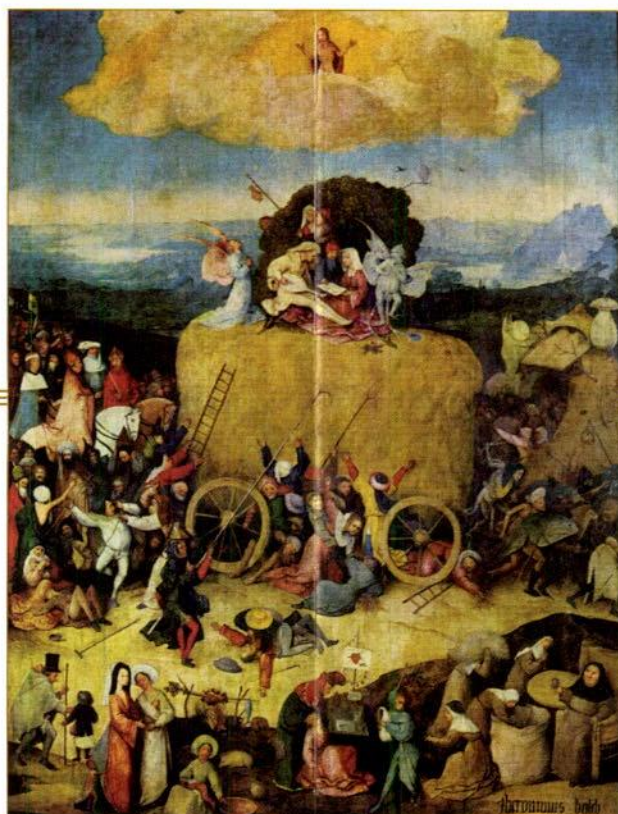
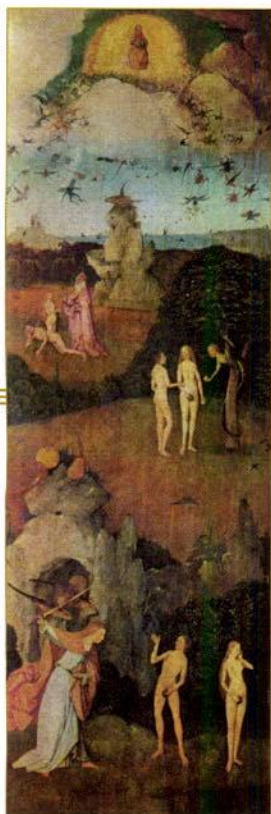
behoord heeft. Zeer speculatief is of hij lid is geweest van de Nederlandse tak van de Katharen of de Broeders en Zusters van de Vrije Geest, vrijdenkers die ook een ongebonden seksuele moraal voorstonden.

Wel zeker is dat Jeroen Bosch leefde in een tijd dat de Rooms Katholieke Kerk door allerlei schrijvers gekritiseerd werd. Menigeen dacht toen dat Christus elk moment op aarde kon terugkeren om, met Zijn vader, te oordelen. Niet zo'n vreemde gedachte, als men in de *Openbaring van Johannes* leest over de rampen en tegenslagen die aan die wederkomst vooraf zouden gaan én die toetst aan de levensomstandigheden van eind 15de eeuw, met ziekten, oorlogen en 'zondigheden'. Overigens werden de laatste ook in satires en moralistische toneelspelen naar buiten gebracht. Dat het ook op kerkelijk gebied begon te gisten blijkt één jaar voor het overlijden van Jeroen Bosch, toen Luther zijn stellingen lanceerde (1517). Is het verbazingwekkend dat ook hij zich liet horen? Ook dreigde met hel en verdoemenis? Of ...vreesde hij, als welgesteld burger, dat de onrust ook naar Den Bosch zou overslaan?

DE HOOIWAGEN

De hooiwagen is niet zo maar een boerenkar. Hooi stond voor geld, hebzucht, materiële vergankelijkheid. De hooiwagen van Jeroen is wat dat betreft zeer interessant. De wagen wordt door duivelse gedachten richting hel getrokken. Rondom wordt gevochten, vermoord, verkracht en bedrogen. Men vertrapt elkaar. Sommigen proberen alsnog wat 'hooi' te bemachtigen. Onderaan een vette monnik die zuipt en ook nog wat 'rijkdom' vergaart. Een keisnijder die een zieke vrouw bedriegt. Links een 'blinde' bedelaar met z'n hulpje. Op de hooiwagen een luitspeler die een non probeert te verleiden en daarachter een stel dat elkaar kust, een (symbolisch) aanwijzing dat de copulatie aanstaande is, terwijl een duivel daartoe muzikaal inspireert. Achter de hooiwagen een stoet van hoogwaardigheidsbekleders. De paus, de keizer, de Franse koning, de hertog van Bourgondië.

Het linkerpaneel geeft ook hier een impressie van het Paradijs, Adam en Eva, maar ook de strijd van de engelen tegen de opstandige Lucifer en haar helpsters die zich niet willen neerleggen bij het besluit Gods dat engelen de mindere waren van de mens. Uiteraard zullen ook zij hellewaarts gaan. Een het rechterpaneel? Met welk een satanische lust lijkt Bosch hier de verdoemden te hebben afgebeeld.

De Hooiwagen (ca. 1490), een werk dat de tot verderf leidende domheid tot onderwerp had, de zondigheid en bekrompenheid van lieden van alle rangen en standen, inclusief wereldlijke en geestelijke leidsmannen, monniken en nonnen. Museo del Prado, Madrid.

Den Bosch

Den Bosch was een economisch centrum bij handelswegen waar van alles geproduceerd, verhandeld en verscheept werd. Het was - met veel kloosters, drukkerijen, kunstenaars - ook een cultureel en bestuurscentrum (o.m. rechtspraak). De stad telde echter niet alleen hardwerkende ondernemertjes, men trof er ook - net als andere middeleeuwse steden allerlei criminelen: oplichters, zakkenrollers, kwakzalvers (keisnijders), moordenaars, hoeren en pooiers. Lieden die een gemakkelijk leventje zochten konden dus ook wel terecht in een van de vele kloosters. Het leven in de stad is meerdere malen verstoord door ziekten, en grote branden. Op het platteland, rondom, had men ook steeds te maken met militaire confrontaties tussen Brabantse en Gelderse troepen. Met benden die boerderijen in brand staken, weerlozen vermoordden, nonnen verkrachtten.

DE TUIN DER LUSTEN

Seksuele uitpattingen in optima forma in *De tuin der lusten* - op het middenpaneel - ingeleid op het linker door een paradijselijke impressie met liefelijke taferelen van dieren, zelfs een eenhoorn en Adam en Eva, net nadat Eva geschapen was en nog niet verstoten. Konijntjes, vruchtbaarheidssymbolen, achter haar rug. Een olifant, met aap op zijn rug en de eenhoorn, symbolen voor Adam en Eva's zonde... De driekoppige vogel, een ibis, als teken van de drie-eenheid? Bosch gebruikt zoveel symbolen, de duiding daarvan is een discussie zonder eind.

Het centrale paneel is overduidelijk een verbeelding van de verdorven seksualiteit. Het rechtse paneel geeft de hel weer, met de duivel op de kakstoel. Een monsterlijk wezen dat veroordeelden opvreet en uitkakt. Wie nu door Den Bosch een boottochtje maakt komt zo'n afbeelding tegen. Mensen worden er gespietst, alsof ze bereid worden voor een barbecue.

De Tuin der Lusten (officieel 1504/05, maar dendrochronologisch onderzoek situeert het ontstaan tussen 1470 en 1480), oorspronkelijk in bezit van Hendrik III van Nassau en later Willem de Zwijger. Op het linker paneel het Paradijs. Middenpaneel: uitbeelding van zonden. Op het rechter paneel enkele straffen. Museo del Prado, Madrid.

Eva feministisch gewogen

Seksualiteit als lust was sinds kerkvader Augustinus (ca. 500) taboe. Eva zou de mensheid met zonde belast hebben. Feministische theologen beweren dat zij Adams tweede echtgenote is geweest. Volgens een joodse bron zou haar ene Lilith vooraf zijn gegaan. Die weigerde een ondergeschikte rol te spelen en verliet Adam en zijn Paradijs. De zondige Eva en Adam creëerden tevens een theologisch dilemma. Waren Maria, moeder van Christus en haar moeder, Anna, dan ook zondig? En Christus? Christus werd dus Gods zoon en Maria de 'draagmoeder'. Jozef stond daar geheel buiten. Daarmee werd de weg geopend voor de ultieme verheerlijking van Maria. Voor de negatieve beeldvorming en beoordeling van de vrouw in de christelijke cultuur, Eva en Lilith, zie: H.L.M Defoer e.a. *Helse en hemelse vrouwen. Schrikbeelden en voorbeelden van de vrouw in de christelijke cultuur* (Utrecht 1988).

HET SCHIP DER KERK/HET NARRENSCHIP

Niemand ontkomt aan de kritiek van Jeroen Bosch. Hoog en laag, wereldlijke en Kerkelijke gezagsdragers moeten eraan geloven. De dragers van de Roomse Kerk kregen nog een extra beurt met *Het Narrenschip*, ook bekend als *Het schip der Kerk*. We zien liederlijk gedrag van geestelijken, monniken en nonnen.

Een lierspelende non maakt een monnik het hof. Een ander lijkt een man te willen verkrachten. Kruiken zijn leeg en worden gevuld, alsof de rivier gevuld is met drank. Men drinkt, lalt, vreet en kotst.

Het Narrenschip, ook bekend als Het Schip der Kerk. Het zou een geheel gevormd hebben met de Allegorie op de gulzigheid, twee luiken van een triptiek waarvan het middendeel tot nu onbekend is. Uitbeelding van geestelijken in liederlijke staat. Het Louvre, Parijs.

HEILIGEN

Heiligen hebben voor Jeroen een bijzondere betekenis, speciaal de bekendste. Onder hen Hiëronymus (naar wie hij vernoemd was), Johannes de Doper, die de komst van Christus voorspelde, mensen doopte in de Jordaan en tenslotte ook Christus. De legendarische reus Christopher (acht meter) die, tot inkeer gekomen, deemoedig mensen over de Jordaan zette en zichtbaar gebukt ging onder de last van Christus. Antonius die wel erg veel verzoeken doorstaan had. Wat moesten zij geleden hebben voor de heilige status te hebben bereikt. Levend in woestijnen, in afzondering, vastend en sprinkhanen etend. Hallucinerend, gebeden prevelend. Als Antonius steeds opnieuw beproefd. Of zoals Johannes de Doper die, tenslotte, op wens van Herodus' dochter Salomé – als beloning voor haar dansen - onthoofd zou worden. Jeroen kende deze heiligenlevens uit bloemlezingen, ontleend aan de *Gouden Legenden* (nu herdrukt door SUN).

Christoffel gebukt onder de 'last' van de jonge Jezus.

Beeldentaal bij Jeroen Bosch

Enkele voorbeelden, ontleend aan *De Hooiwagen* en *De Marskramer*, vermeld door Eric de Bruyn.

De duivel: hagedis, de bazuin, de hond, het insect, de kraai, de padde, de vis, zwarte vogel.

Zondigheid, erotiek: blindheid, dorheid, de haan, luitspeler, muziek, struik, kussend koppel, de steenuil, doedelspeler, kleur blauw.

Achteromkijken (zie de marskramer): het zich berouwvol bezinnen op een zondig leven.

Bordeel: duivenhok, huis met zwaan

Hoer: duif, kat,

Gelovigen: schapen

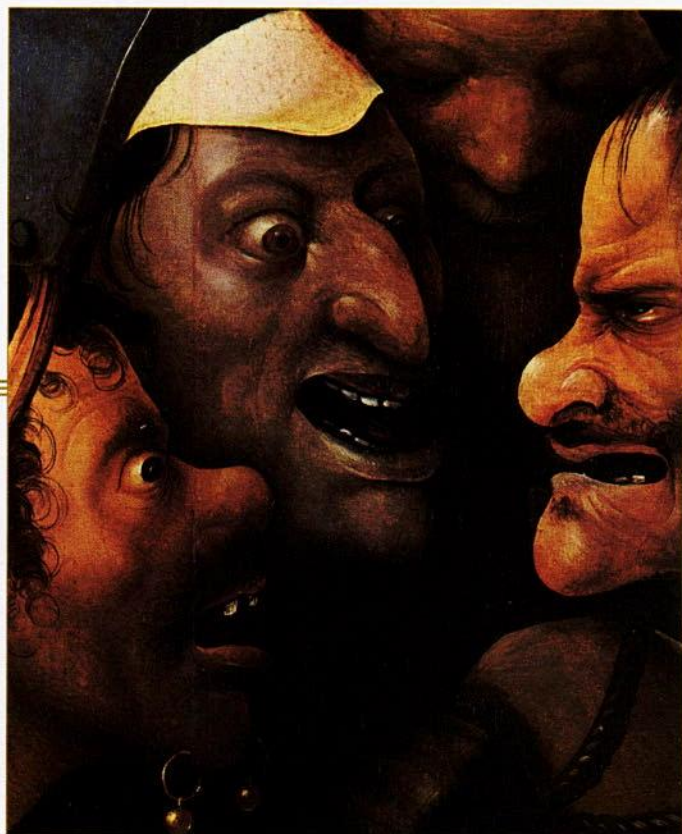
Vuurpot: attriboot voor brandstichters

De hemel: de weide

Jood: spitse hoofdbedekking, met onguur uiterlijk.

JODENHAAT

Ketters, leprozen, heksen, sodomieten, invaliden, vreemdelingen, buitenstaanders en ... joden. Allen werden in de Middeleeuwen veracht, zo leert Jacques Le Goff. Joden, eeuwenlang werden ze als potentiële criminelen, als onbetrouwbaar beschouwd. Jeroens *Kruisiging* laat aan duidelijkheid niets te wensen over, met onguere koppen, kromme neuzen.

Joden, gezien als verantwoordelijk voor de Kruisiging van Jezus Christus.

BOSCH EN ERASMUS

Hoewel tijdgenoten, hebben ze elkaar nooit ontmoet. Bosch was een dertig jaar ouder en overleed twintig jaar voor Erasmus. Beiden hebben een plek in de narrenliteratuur verworven. Met schrijvers die autoriteiten als narren kenschetsten. Wijsheid een deugd noemden. Zo ontstond "een vloedgolf" (Vandenbroeck) aan publicaties, groot en klein (toneelspelen, pamfletten) en houtsneden. Het volkse geloof in keisnijders gold daarbij wel als het summum van dwaasheid.

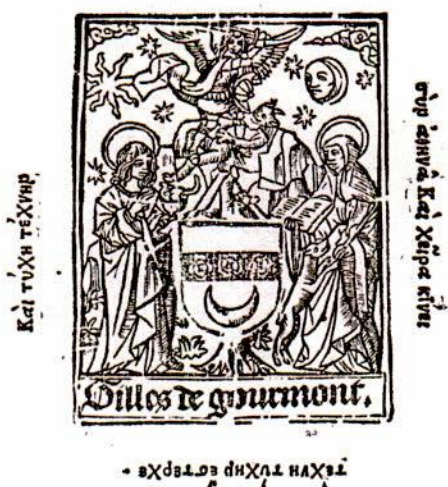
Burgers oordeelden; vanuit hun ivoren toren, zoals Jeroen Bosch, welgesteld, materieel onafhankelijk. Niemand in Den Bosch kon hem een strobreed in de weg leggen, bewonderd als hij werd door zijn opdrachtgevers: De Onze Lieve Vrouwe Broederschap, welgestelde burgers, hoge adel, geestelijke orden.

LITERATUUR

Wie meer wil weten over Jeroen Bosch adviseer ik allereerst Eric de Bruyn, *De vergeten beeldentaal van Jheronimus Bosch*, verschenen bij Adr. Heinen (Den Bosch). De Bruyn bespreekt vooral de *Hooiwagen* en de *Marskramer*. Bij uitgeverij Ludion verscheen de fraaie catalogus *Jheronymus Bosch. Alle schilderijen tekeningen*. Adriaan H. Bredero geeft in zijn *De ontkerstening der middeleeuwen* (2001) een helder overzicht van de moderne historische literatuur, waaronder het standaardwerk van Richard Fletcher, *The conversion of Europe, from paganism to christianity* (1997). Ook verwijst hij naar het hardnekkige Germaanse (bij)geloof in Nederland dat tenslotte door overheden ingelijfd zou worden. Wie een uitstekend leesbare studie over de middeleeuwse cultuur zoekt wordt geattendeerd op de recent bij de wereldbibliotheek herdrukte Jacques Le Goff, *De cultuur van middeleeuws Europa* (2006).

Moria encomium. Erasmi, Rotero. lami
declamatio.

συρ ταϊς μουσαις

Titelpagina van de eerste druk, verschenen in 1511 te Parijs
bij Gilles de Gourmont

Jeroen surrealist?

In 1970 besloot het Museum Boymans van Beuningen werk van de surrealist Salvador Dali en anderen aan te kopen. Er zou verwantschap bestaan met Jeroen Bosch. Van hem had men al belangrijk werk. Gegeven het feit dat het surrealisme zich onderscheidt door bovennatuurlijke, psychoanalytische en symbolische interpretaties van de werkelijkheid is daar wel wat voor te zeggen. Ook is er een overeenkomst tussen de problematische tijd waarin Jeroen leefde en de Eerste Wereldoorlog, waarin een voorhoede van 'protesterende' kunstenaars en schrijvers zich als dadaïsten en surrealistten profileerden. Sommige van hen zagen, onder invloed van de Russische Revolutie, uit naar een nieuwe samenleving. Hoopte Jeroen ook niet op een paradijs? Keerde hij zich ook niet tegen het materialisme? Toch lijkt het een anachronisme om een laatmiddeleeuwse schilder met zijn specifieke metaforen zoveel eeuwen later te beschouwen als een 'voorloper' van het surrealisme dat zich pas in 1917 voor het eerst manifesteerde. Dit heeft echter het Rotterdamse gemeentebestuur dertig jaar geleden gelukkig niet weerhouden in te stemmen met de aankoop voor Boymans.

"De 'islamitische wereld' bestaat helemaal niet"

TEKST DIRK VERHOFSTADT

Huntington-criticus Nobelprijswinnaar Amartya Sen

Tien jaar geleden schreef Samuel Huntington zijn ophefmakende boek *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* waarin hij wees op de toenemende spanning tussen diverse beschavingen. De Indische Nobelprijswinnaar voor Economie Amartya Sen maakt in zijn recente boek *Identity and violence* brandhout van deze visie.

Mensen zijn niet lid van één bepaalde groep en hebben niet één specifieke en vastomlijnde identiteit. In werkelijkheid behoren we tot diverse groepen die voortdurend de diverse aspecten van onze complexe identiteit bepalen en dat is een goede zaak, zo betoogt Amartya Sen. Het tegendeel is pas gevaarlijk. Juist de opdeling en opsluiting van mensen in één specifieke identiteit leidt tot gevoelens van meerderwaardigheid en geweld. Heel wat barbaarse conflicten die in de loop van de geschiedenis gebeurden, kwamen voort uit de veronderstelling van het bestaan van een unieke en superieure identiteit. Daarvoor hoeft men zelfs niet ver terug te gaan in de tijd. Amartya Sen haalt het voorbeeld aan van de genocide in Rwanda waarbij Hutu's talloze Tutsi's afslachtten met machetes, de conflicten tussen de Serviërs en de moslims in de Balkan en recent de toenemende conflicten tussen militante islamieten en het Westen. Door mensen te herleiden tot lid van één specifieke groep vallen morele barrières weg. De stelling dat we maar één identiteit zouden hebben is dus vals. Zo is een Hutu-arbeider uit Kigali niet alleen een Hutu, maar

ook een Rwandees, een Afrikaan, een arbeider en vooral een menselijk wezen.

COMLOT TEGEN DE VRIJHEID

Hiermee gaat Amartya Sen ook in tegen communitaristische denkers als Charles Taylor en Will Kymlicka die stellen dat mensen altijd een dominante gemeenschappelijke identiteit hebben omdat ze op deze of gene plaats geboren worden en wonen. Zij zien het lidmaatschap van een gemeenschap als een soort expansie van hun eigen zelf. Voor de auteur is juist de vrijheid om zelf onze bindingen met groepen te bepalen heel belangrijk. Met zijn stelling schaaft de auteur zich aan de zijde van de Peruaanse schrijver Mario Vargas Llosa. Achter elk pleidooi voor de verdediging van de identiteit van een groep vermoedt die een complot tegen de individuele vrijheid. In welke mate kan men spreken over de 'Franse identiteit' of welke identiteit dan ook, zo vraagt hij zich af in zijn boek *De taal van de hartstocht*. In elk land zal men steeds meer tegenstellingen tussen de individuele burgers aantreffen dan

overeenkomsten. Jawel, een gemeenschappelijke taal en een geografische omschrijving, maar is dat identiteit? Nationale of regionale identiteiten eroderen door de toegenomen kansen om als individu kennis te nemen van andere zaken. Identiteit is aldus getransformeerd van een collectieve naar een hoogst persoonlijke maatstaf. En de enkele waarden die men alsnog gemeenschappelijk aanvoelt, houden verband met universele rechten, vrijheden en plichten. Zoals respect voor het leven, voor eigendom, voor vereniging, voor een eigen mening.

WIJ TEGEN HEN

Dat neemt niet weg dat er de voorbije jaren, zeker na 11 september 2001, een nieuw wij-tegen-hen gevoel bestaat dat wordt gevoed door fanatieke religieuze leiders in de moslim-wereld, in de hindoewereld (de Hindvuta), bij evangelische christenen, onder orthodoxe joden, maar eveneens door conservatieve intellectuelen die roepen dat het christelijke Avondland, zelfs het ganse westen in gevaar is. Amartya Sen heeft het hier over Samuel Huntington die beweert dat de 'westerse beschaving' op voet van conflict staat met de 'islamitische beschaving', de 'hindoebeschaving', de 'boeddhistische beschaving', en andere. Deze denkwijze beïnvloedt ook de dagelijkse politiek. Zo is men in Groot-Brittannië voorstander om naast christelijke scholen ook speciale scholen te openen voor moslims, hindoes en sikhs waardoor men kinderen juist opsluit in een bepaalde groepsidentiteit. Een evolutie die Sen betreurt want opvoeding moet ervoor zorgen

dat kinderen kritisch kunnen nadenken en zelf beslissingen kunnen nemen op basis van doordachte keuzes. De auteur benoemt waarom sommigen aansturen op de verdediging van een zogenaamd gemeenschapsgevoel. Vaak heeft het politieke redenen, zoals de bescherming en instandhouding van bepaalde tradities en gewoontes, de minderwaardige positie van vrouwen of specifieke straffen als amputaties van ledematen en steniging van zogenaamd overspelige vrouwen. Daar moeten we tegenin gaan zegt Sen. Iemand bestempelen als lid van 'de westerse wereld', van 'de islamitische wereld' of van 'de hindoewereld' reduceert mensen tot één dimensie en maakt hem kwetsbaar.

'DE STELLING DAT WE MAAR ÉÉN IDENTITEIT ZOULDEN HEBBEN IS VALS'

Amartya Sen beseft heel goed dat gevaar. In 1944, op elfjarige leeftijd, was hij persoonlijk getuige van moordpartijen tussen moslims en hindoes. Een man kwam zwaar gewond in de tuin van Sens ouders en smeekte om hulp. Amartya riep zijn vader die hem naar het ziekenhuis bracht waar hij aan zijn verwondingen overleed. Het slachtoffer was Kader Mia, een arme islamitische dagloner die van zijn vrouw de raad kreeg zich niet op straat te begeven maar dat toch deed omdat zijn familie niets te eten had. Hij werd met messen afgeslacht door

'Wat nou botsing der beschavingen?' (Dan Readell, Los Angeles Times)

hindoes die hem helemaal niet kenden. Hij werd vermoord omdat hij een moslim was, terwijl hij evengoed en net als veel van zijn moordenaars ook een arbeider was. Het was een dramatisch voorval dat veel indruk maakte op het denken van de latere Nobelprijswinnaar, op zijn visie over vrijheid, identiteit en zijn theorie over het invullen van de basisbehoeften van mensen. De visie van Huntington dat India bij 'de hindoe-wereld' behoort is volgens hem gewoon absurd. In dat land leeft de grootste groep moslims na Indonesië en Pakistan. Er leven ook heel wat sikhs, jains, christenen en atheïsten. Sinds de verkiezingen van 2004 wordt het land bestuurd door een sikh als premier en een christen als president. Even onterecht vindt Sen de stelling van Huntington dat het Westen zo een enorme traditie heeft van individuele rechten en vrijheden. Wat dan te denken van nazi-Duitsland, van de Britse en Franse kolonies, van de autoritaire denkbeelden van Aristoteles en Plato?

HETZENDE VOLKSMENNERS

Ook 'de islamitische wereld' bestaat niet, aldus Amartya Sen. Hij wijst op het verschil in vrijheid en levenswijze tussen bijvoorbeeld plattelandsvrouwen in Saoedi-Arabië en stedelijke vrouwen in Turkije, tussen sociaal actieve vrouwen in Bangladesh en diegenen die binnen moeten blijven vanwege conservatieve tradities. In elke godsdienst zijn er steeds gruwelijke strijders geweest en kampioenen van de vrede. Probleem is dat de voorbije jaren de exclusief religieuze identiteiten weer opgang maken waarbij de zelfverklaarde vertegenwoordigers van God geweld prediken in naam van hun absolute waarheid en volksmenners hun aanhangers opstoken in naam van 'ons

eigen volk'. Dat betekent niet dat alle moslims gewelddadig zijn. Sen citeert de koning van Jordanië die stelde dat diegenen die terroristische acties plegen in naam van de islam juist tegen de principes van de islam ingaan. En hij verwijst naar Akbar, de islamitische Indische keizer op het einde van de zestiende eeuw, die de rede belangrijker achtte dan het geloof.

'MENSEN REDUCEREN TOT ÉÉN DIMENSIE IS ONJUIST'

Op dat ogenblik draaide de redeloosheid van de inquisitie in Europa op volle toeren. Maar je begrijpt wat de fanatici nastreven. Zij willen dat moslims vergeten dat ze ook andere identiteiten hebben net zoals ook bepaalde neoconservatieve en extreem rechtse politici in het westen willen dat mensen terugplooiën op hun eigen christelijke identiteit als onderscheid met de 'slechten'. Daarbij wakkeren ook westerse regeringen de antiwesterse gevoelens in arme landen aan. Zij zijn de belangrijkste leveranciers van wapens, zij sluiten hun markten af voor producten uit het zuiden waardoor – zoals de auteur terecht opmerkt – de westerse landen de 'individuele rechten en vrijheden' van mensen in andere landen schaden.

Het lidmaatschap van een groep kan belangrijk zijn, aldus Amartya Sen, maar nog belangrijker is het recht het van elke mens om zelf zijn identiteit te bepalen. Het gaat niet om groepen, maar om mensen. In die zin verwerpt hij de Amerikaanse politiek in Irak die het land beschouwt als een verzameling van religieuze gemeenschappen en niet als een verzameling van burgers. Hierdoor verdwijnt de mens met zijn rechten en vrijheden opnieuw op de achtergrond. Om fundamentalisme te voorkomen is het dus noodzakelijk dat men beseft en aanvaardt dat mensen diverse identiteiten en loyaliteiten (kunnen) hebben, en dat ze die zelf kunnen kiezen. "Ik kan tegelijk een Aziat zijn, een burger uit India, een Bengaal, een Britse resident, een econoom, een liefhebber van filosofie, een schrijver, een Sanskriet, een overtuigde secularist en democraat, een man, een feminist, een heteroseksueel, een verdediger van de rechten van homo's en lesbiennes, met een niet-religieuze levensstijl, met een hindoe achtergrond, een niet-brahmaan, en iemand die niet gelooft in een hiernaams," zo beschrijft de auteur zichzelf. En zo kent elke mens een mozaïek van identiteiten. Naar gelang de omstandigheid zal de mens deze of gene identiteit belangrijker vinden of niet. Vanuit een Kantiaanse visie is er echter één identiteit die niemand kan en mag ontkennen en die steeds als belangrijkste zou moeten gelden, namelijk dat alle mensen gelijkwaardig zijn, dat elke mens een wereldburger is, en dat elke mens beschikt over onaantastbare rechten en vrijheden.

Amartya Sen, Identity and violence, Norton & Company, New York 2006.

Dirk Verhofstadt is kernlid van de onafhankelijke liberale denktank Liberales, www.liberales.be
E-mail: verhofstadt.dirk@pandora.be

Door de ophef over de Deense islam-cartoons lieten vele cartoonisten zich inspireren. (Andy Davey, The Guardian)

MOHAMMED BENZAKOUR

FASCISTEN, JEHOVA'S EN ROALD DAHL

Ze bestaan echt. Ze krijzen niet aflatend dat radicalisme enkel te bestrijden is met veel AIVD, veel Justitie, veel politie. Op camera's en af luisterapparatuur zijn ze dol en op beveiliging en bewaking geilen ze stiekem. Deze lieden dragen in hun genen sporen van fascistoïde rudimenten, al zullen ze dat schuimbekkend ontkennen. Om deze perverse aanleg te verduisteren, valt om de haverklap de term 'grondwet', 'vrijheid' of 'democratie'. Dat staat fatsoenlijk en geleerd. Ook grossieren ze graag in namen als Kant en Spinoza, maar dat Kant en Spinoza spontaan vlekken in de nek zouden krijgen bij het zien van zoveel totalitaire erfenisverkrachting, dringt niet door. Ze hangen voornamelijk om en rond de VVD, of nog iets Wilderser, wat niet gek is. (Over het algemeen zijn ze ook nog behept met een uiterlijk dat weinig uitnodigt tot geslachtelijk verkeer, maar dit fysiologisch gebrek laat ik hier terzijde, ofschoon ik wel zeker meen dat lelijke gedachten hoofdzakelijk door lelijke mensen worden geproduceerd – is daar weleens iemand op gepromoveerd?)

In dezelfde fascistoïde lijn liggen de types die geloven dat de wereld alsmáar beter wordt. Ze kennen een rotsvast geloof in kennis en technologie. Ze zien elk nieuw snuffje op de markt als een triomf van de wetenschap, of het magnetrons, drumcomputers of kernfysica betreft. Maar dat magnetrons, drumcomputers en de kernfysica respectievelijk culinaire, muzikale en menselijke rampen zijn, telt niet. Ik noem ze vooruitgangjehova's.

Neem Sinterklaas. De goedheilige man behoort met zijn schimmel te lopen over rode pannendaken in puntvorm. Zulke huizen zijn mooi en schilderachtig. Maar vandaag duiken steeds vaker kale, pannenkoekplatte Vinox-woningen op. Een beetje Sinterklaas bedankt. Zijn boezemvriend, de Kerstman, staat eveneens voor een kras probleem. Als hij met slee en rendieren op de propfen komt, moet er minimaal 35 cm sneeuw liggen. Helaas. Wel treft de arme man een nat miezerig hondenweertje aan. Zelfs eind december. Met dank aan onze fijne klimaatopwarmende markteconomie en zijn geam-bieerde jaarlijkse 3-procent-groei.

Email, ook zo iets. Een knappe uitvinding, absoluut, gemakkelijk en snel. Maar er kleeft een pijnlijk offer aan: de brief.

De waardige klassieke handgeschreven brief. Waarmee dus ook het mooie 'brievenboek' verdwijnt, alsook de 'briefarchieven'. Ja, alle intermenselijke tekst dreigt op te lossen in de omnivore cyberspace. Heel wat postbodes en postiljon d'amours zijn al naar huis gestuurd. En schitterende poëtische films als *Il Postino* zullen niet meer worden gemaakt.

Vooruitgang is badwater weggooien met het kind erin. Ik moest hieraan denken toen ik onlangs de verhalenomnibus van Roald Dahl weer es uit de kast pakte en bleef kauwen op het prachtige *Lamb to the Slaughter*. Op een avond vertelt een man zijn zwangere echtgenote dat hij haar gaat verlaten. Zijn lieve wederhelft, die bezig was eten te bereiden, was perplex. In shocktoestand pakt ze een bevroren lamsbout uit de vriezer, en slaat hem er in het voorbijgaan snoeihard mee op het hoofd. De man zijgt ineen en overlijdt. Ze legt vervolgens de lamsbout in de oven en gaat doodleuk boodschappen doen.

'VOORUITGANG, EEN RAMP VOOR DE KUNST EN HET GOEDE LEVEN'

Als ze thuiskomt, vindt ze het warme lijk. Ze slaat alarm. De politie arriveert en begint druk te zoeken naar het moordwapen. Dan biedt ze hen het diner aan. En als de inspecteurs hun tanden zetten in het sappige lamsvlees merkt er een op: 'Ik heb zo'n vermoeden dat het wapen niet ver kan liggen. Een ander: 'Misschien zitten we d'r wel met onze neus bovenop. Wat denk jij, Jack?'

Een onvergetelijk einde. Maar tegenwoordig zou zo'n sinistere grap niet eens kunnen. Men zou het DNA van het lam op de schedel van de man aantreffen, alsmede microscopisch kleine bloeddruuppeltjes op de dame haarzelve. Ook zou het huis hermetisch zijn afgesloten voor het forensisch sporenonderzoek.

Mooi hoor, vooruitgang, maar een ramp voor de kunst en het goede leven.

DE DOORDENKER

Horizontaal

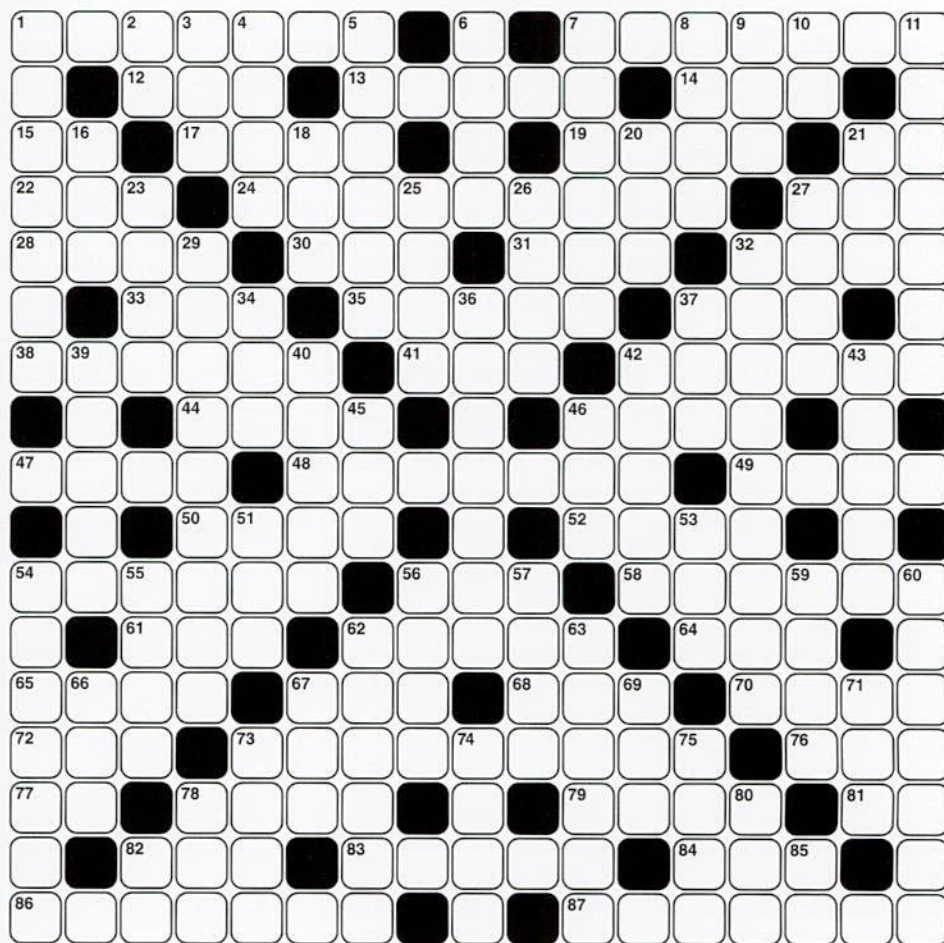
1. ziet het humanisme als dé factor van de westerse neergang; 7. schoonmaakkerei; 12. etenbereider; 13. afscheidsgroet; 14. European Air Transport (afk.); 15. algemene voorschriften (afk.); 17. strook grond langs een autoweg; 19. tocht (trip); 21. reverendus dominus (afk.); 22. bladgroente; 24. tuin met een bepaalde bloemensoort; 27. hok waarin op vissersvaartuigen de gevangen vis in het ijs wordt gelegd; 28. vrouw van Abraham; 30. plaaggeest; 31. Europees Monetair Stelsel (afk.); 32. siervogel; 33. plaats in Gelderland; 35. buideldier; 37. bewonderaar van een zanger; 38. hoop (tas); 41. sacra romana ecclesia (afk.); 42. vorken, lepels en messen; 44. plaats in Noord-Holland; 46. luizenai; 47. zelfingenomen; 48. persoon die zicht op het fokken van vee heeft toegelegd; 49. land in Azië; 50. zangvogel; 52. voedsel; 54. santé (cheers); 56. waarnemend (afk.); 58. sierplant; 61. Europeaan; 62. omlijsting; 64. Verenigde Arabische Emiraten (afk.); 65. ongewenst bestanddeel van geluid; 67. meestergraad bij judo; 68. explosieven opruimingsdienst (afk.); 70. Keuring van Elektrotechnische Materialen Arnhem (afk.); 72. vaarwerk; 73. Europeaan; 76. Regionale Omroep Zuid (afk.); 77. in voce (afk.); 78. boomsoort; 79. spits stootwapen; 81. rivier in Italië; 82. afgemat; 83. vriend (Lat.); 84. algemene ouderdomswet (afk.); 86. ziekte veroorzaakt door een bacteriële wondinfectie; 87. Nederlands weekblad voor vrouwen.

Verticaal

1. het onderstel van een auto; 2. godsdienst (afk.); 3. zeehond; 4. berggeel; 5. slome vent (lammeling); 6. telwoord; 7. kosmopolitische cultuurcriticus van Nederlandse komaf; 8. zuiver; 9. sluislokk; 10. bekende Nederlandse motorrace; 11. voornaam nieuwe directeur Humanitas; 16. nagerecht; 18. vurig moedig paard; 20. vordering; 21. mannetjeshond; 23. begrensd gebied (plek); 25. god van de liefde; 26. ver (in samenstelling); 27. fijn licht weefsel van linnen garen; 29. bijgerecht van gekookte appels; 32. pinksternakel of witte wortel met anijsachtige smaak; 34. plechtige belofte; 36. sieraad; 37. sprookjesfiguur; 39. hartelijk (innig); 40. sanitaire inrichting geschikt als bad- en wasgelegenheid; 42. meisjesnaam; 43. verdieping; 45. snijwerktuig; 46. ontkenning; 51. Europeaan; 53. en zo verder (afk.); 54. kooivogel; 55. voorheen (Lat.); 56. handschoen zonder vingers; 57. dooreengekneet meelmengsel; 59. gelooide huid; 60. vrouw die paard rijdt; 62. geraamte; 63. kudde van edel wild; 66. Unie van Onafhankelijke Vakorganisaties (afk.); 67. droog (kaal); 69. deodorant (afk.); 71. bak (grap); 73. wortel; 74. (ver)bond; 75. morsdoekje; 78. reuzenslang; 80. herkauwend dier; 82. megaton (afk.); 85. westerlengte (afk.).

PUZZEL AD VAN DUN

1

48 63 47 57 25 46 35 43 8 75 37 51 33 38 86

Als u wilt meedingen naar de boekenbon van € 20,- die onder de goede inzenders wordt verloot, ontvangen wij graag uiterlijk 21 januari 2007 uw oplossingen. Let op: alléén wie beide oplossingen instuurt komt in aanmerking voor de prijs. U schrijft op een ansicht- of briefkaart het sleutelwoord van De Doordenker 1 (hierboven) en tevens de naam die in De Doordenker 2 (bladzijde hiernaast) wordt gevraagd. Stuur uw oplossingen naar Redactie De Humanist, Postbus 257, 1000 AG Amsterdam.

Oplossingen De Doordenker in
de Humanist 5/2006
Puzzel 1: Verlichting
Puzzel 2: Louise (Lou) Andreas-Salomé
Winnaar: Treeske Taconis, Bolsward

EEN LEVEN VAN DROOM EN DAAD

In de periode 1934-1940 redigeerde hij een onafhankelijk links blad voor politiek, economie, cultuur en literatuur. Hij sloot zich aan bij de Jongeren Vredes Akties, waarin hij voorvechter zou worden van het idee van geweldloze actie en geestelijke weerbaarheid. Vijfentwintig jaar geleden, toen dit blad nog in blauwe letters op kringlooppapier gedrukt werd, stond zijn foto op de cover.

“...Het is het besef van de onvervangbare waarde der *vrije, menselijke persoonlijkheid*; van de noodzaak om te strijden voor een wereld, waarin die vrije persoonlijkheid tot ontplooiing kan komen. Het is, ten tweede, *de roeping tot dienst aan de gemeenschap*, het besef dat wij niet voor ons zelf mogen leven, maar voor de gemeenschap der mensen, want wij zijn geroepen om de beste krachten van hoofd, hart en handen in dienst te stellen van bovenpersoonlijke waarden...”

Dit fragment stond in een artikel ruim 60 jaar geleden in een bevrijdingsnummer van *Het Parool* in Eindhoven. De titel van het artikel was: ‘Waar leven wij voor?’

Het was niet alleen deze tekst, maar talloze andere, die geschreven werden om de overtuiging te delen, dat het mogelijk moest zijn een nieuwe maatschappij in te richten op basis van gelijkwaardigheid, vrijheid, verbondenheid. Zijn vader was gymnastiekleraar, zijn moeder onderwijzeres aan een Fröbelschool, zoals dat destijds heette. Hij was klein en kwetsbaar en moest het gezegde ‘wie niet sterk is moet slim zijn’ in praktijk brengen. Omdat hij niet robuust en sportief was, werd hij veel geplaagd en door groepjes klasgenoten belaagd. Op een dag werd hij uitge-

daagd door de sportiefste jongen van de klas om hard te lopen: ‘drie keer om het perkje heen’. Hij nam de uitdaging aan, maar op voorwaarde, dat er twintig keer gelopen zou worden. En won. Hij wist dat hij een groot uithoudingsvermogen had. Vanaf dat moment werd hij niet meer geplaagd.

Bij het verlaten van de Lagere School, kreeg hij het advies om naar de Mulo te gaan, zelf vond hij dat hij de HBS wel aan kon. Met instemming van zijn ou-

‘MENSEN INSPIREREN TOT EEN CONSTRUCTIEVE LEVENSOPOUW’

ders volgde hij die ook en ging zelfstandig verder met het gymnasium. Van zijn vader kreeg hij een complete uitgave van Multatuli, die hij helemaal las. Hij had grote bewondering voor deze schrijver en werd daarnaast geïnspireerd door een boek van Albert Schweitzer *Cultuur en ethiek*.

Om zijn gedachten vorm te geven, schreef hij brieven aan zijn vrienden en zijn toekomstige vrouw, die weer uitgebreid beantwoord werden. Een soort schriftelijke discussies...

In de periode 1934-1940 redigeerde hij het maandblad *Fundament*, een onafhankelijk links blad voor politiek, economie, cultuur en literatuur. Later heeft hij gezegd, dat hij nooit meer redactiesecretaris wilde zijn: iedere maand een blad vol zien te krijgen... Hij sloot zich aan bij de Jongeren Vredes Akties, waarin hij voorvechter zou worden van het idee van geweldloze actie en geestelijke weerbaarheid.

Vijfentwintig jaar geleden, toen dit blad nog in blauwe letters op kringlooppapier gedrukt werd, stond op de voorpagina een foto van deze man, die zijn leven in dienst stelde van ‘droom en daad’, die niet zozeer een onverbetterlijke optimist was, als wel een realistische idealist. “Je moet de mensen zelf iets positiefs geven. Je moet de mensen inspireren tot een constructieve levensopbouw voor zichzelf (en de ander),” zei hij in een uitgebreid interview.

In een mooi uitgegeven biografie is te zien hoe onvermoeibaar en intensief hij zijn idealen heeft getracht vorm te geven: het overzicht van zijn werk beslaat 33 pagina’s. Artikelen, enkele boektitels, ontelbaar de vergaderingen en besprekingen, lessen en colleges. Over uithoudingsvermogen gesproken.

Wie was deze inspirerende man?

Tijdschrift voor Humanistiek

Richt zich op het snijvlak van maatschappelijke ontwikkelingen, culturele vragen en existentiële thema's in relatie tot praktijkvelden waarbinnen humanistische organisaties actief zijn. Het verschijnt viermaal per jaar.

Kijk ook op de vernieuwde website

www.humanistiek.net

HUMANISTIEK.NET
Dé website voor
Humanistiek

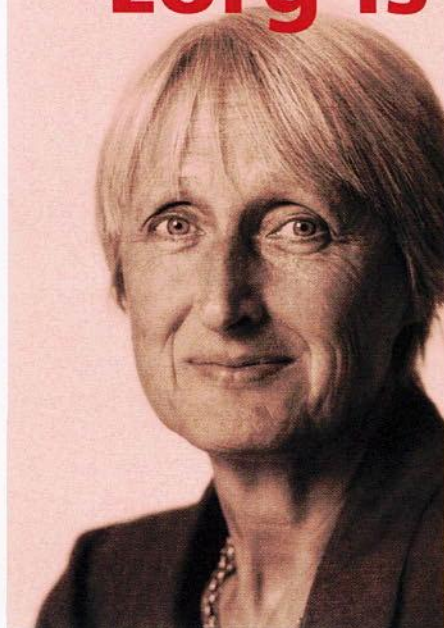
Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel

Voor meer informatie:

Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam / T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

Als nalaten u een zorg is

Na een overlijden moet er in korte tijd veel geregeld worden. Dat gaat gemakkelijker als u zelf al maatregelen heeft genomen. Veel mensen vinden het moeilijk of onaan- genaam om daar over na te denken. Toch is het belangrijk dat op tijd te doen, want het geeft veel rust als deze zaken van te voren goed geregeld zijn.

U kunt de Stiefonds Humanisme benoemen als executeur-testamentair. Het Stiefonds heeft deskundige mensen in dienst die uw laatste wens kunnen uitvoeren. Een jarenlange ervaring met deze vorm van dienstverlening staat borg voor zorg- vuldigheid en integriteit.

Het Stiefonds Humanisme is opgericht door het Humanistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond zet zich in voor een humane, tolerante samenleving. Vraag gerust meer informatie, telefonisch via nummer **020 521 90 36** of met behulp van de bon. U kunt ook kijken op: www.humanistischverbond.nl/stiefonds.

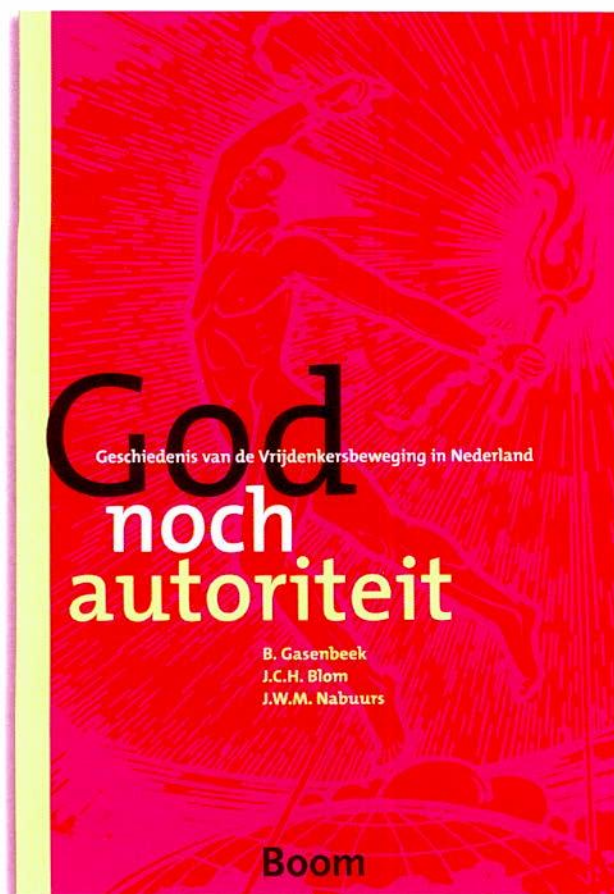
Stuur de bon in een envelop zonder postzegel naar:
Stiefonds Humanisme,
Antwoordnummer 10938,
1000 RA Amsterdam

JA ik wil meer informatie over een executeur-testamentair van het Stiefonds Humanisme

naam m/v
adres
pc/woonplaats
telefoon H

GOD NOCH AUTORITEIT

De vrijdenkersbeweging in Nederland bestaat 150 jaar. Ter gelegenheid van dit jubileum is op initiatief van het Humanistisch Archief een fraai boek uitgebracht waarin de geschiedenis van de vrijdenkersbeweging beschreven wordt. Een bespreking door hoofdredacteur Hans Ramaer van De AS.

In 1856 werd in Amsterdam De Dageraad opgericht, een vereniging die van start ging met 44 leden, en sinds een halve eeuw bekend staat als De Vrije Gedachte die het blad *De Vrijdenker* uitgeeft. In 1956 en in 1981, werden jubilea gevierd met gedenkbundels die door de vrijdenkers zelf waren samengesteld. Ditmaal is gekozen voor een indrukwekkende bundel met bijdragen van twaalf wetenschappers, merendeels historici. Het initiatief daartoe kwam van het Humanistisch Archief in Utrecht.

Vrijdenken was (en is) een vorm van ondogmatisch denken over levensbeschouwelijke en maatschappelijke vraagstukken waarbij met voorbijgaan aan door God geopenbaarde waarheden of theologische beweringen gezocht wordt naar “het ware, het goede en het schone”. Tegenover God, Christus en de Kerk stelden de vrijdenkers de menselijke rede en soevereiniteit. Natuur

en wetenschap namen de plaats in van godsdienstige leerstellingen.

De wortels van de vrijdenkerij liggen in de Verlichting, maar “het denken zonder dogma’s” zoals de vrijdenkers het zelf formuleerden, ontstond toch vooral in reactie op natuurwetenschappelijke kennis. De kerken hadden zich zolang tegen wetenschappelijke ontwikkelingen verzet, dat wie daarin belang stelden bijna vanzelf buiten de godsdienst kwamen te staan. En zo werd

VAN ‘NATUURRELIGIE’ NAAR ATHEÏSME

Het kan dan ook niet verbazen dat de stoot tot het oprichten van De Dageraad juist uitging van een in die tijd verschenen boek over Java van de arts en etnoloog Junghuhn die de natuur als bron van waarheid zag. Daarom ook vormden atheïsten bij de oprichting nog een minderheid en spraken de eerste georganiseerde vrijdenkers vooral van natuurreligie. Multatuli vertolkte met zijn

‘Vrijdenkers stonden vooraan in de strijd tegen militarisme, oorlog en fascisme’

het wereldbeschouwelijke materialisme onder invloed van radicale natuurwetenschappers als Haeckel, Darwin en Moleschott al spoedig gemeengoed binnen de jonge vrijdenkersbeweging.

‘Gebed van de onwetende’ de overgang naar een atheïstisch wereldbeeld dat tot op de dag van vandaag door de meeste vrijdenkers wordt onderschreven. Velen van hen zagen het atheïsme

overigens als een sociaal ideaal, een zich ontworstelen aan bevoogding door kerkelijke en wereldlijke machten. Vrijdenken was altijd een levenshouding waarbij het streven naar gerechtigheid centraal stond. Dat verklaart de grote maatschappelijke betrokkenheid en uitstraling van de beweging. Vrijdenkers stonden vooraan in de strijd tegen militarisme, oorlog en fascisme, op de bres voor democratie en mensenrechten. En daarnaast behoorden ze tot de eersten die vooruitstrevende standpunten innamen op terreinen als feminisme, crematie, geboorteregeling, homoseksualiteit en euthanasie.

De keuze voor een wetenschappelijke bundel met een verscheidenheid aan bijdragen kan nadelen hebben. Geringe overlappingsen zijn meestal niet hinderlijk, maar ingrijpender is de kans dat zo'n geschiedschrijving op onderdelen verbrokkeld raakt of zelfs witte plekken vertoont. Helaas heeft men die in dit boek niet geheel kunnen vermijden. De invloed van het wijsgerig denken van Spinoza blijft bijvoorbeeld onderbelicht, zo ook is het jammer dat de rol van voormalige priesters en predikanten (soms bleven ze zelfs op de kansel staan zoals Nico Schermerhorn) in de vrijdenkersbeweging onvoldoende uit

VRIJDENKERS EN HUMANISME

Een onderwerp dat ook meer aandacht had verdiend is de onderlinge relatie van de vrijdenkers en de in het Humanistisch Verbond verenigde humanisten. De oprichting van dat verbond in 1946 kwam voor de vrijdenkers onverwacht, zeker omdat de wijsgerige en ethische grondslagen niet zo veel van elkaar verschilden. Maar de georganiseerde humanisten hadden een veel ruimere doelstelling, te weten een gelijkwaardige plaats in de samenleving voor onkerkelijken. Hun pragmatisme straalde ook een ander kleur en politieke atmosfeer uit.

Terwijl De Dageraad een kleine organisatie bleef groeide het verbond als kool. Dit gescheiden optrekken leidde onvermijdelijk tot fricties en wedijver. Niettemin ontstond er geen broederstrijd en groeiden de organisaties in de loop van de tijd ten dele naar elkaar toe. Het feit dat kopstukken als Anton Constandse en Piet Spigt van beide bewegingen deel uit maakten zal daarbij een belangrijke rol gespeeld hebben. Ook in latere jaren was dat het geval, waarbij men kan denken aan filosofen als Paul Cliteur en Wim van Dooren (die overigens in dit boek ongenoemd blijft). Daarnaast zijn de veelal goede verhoudingen terug te voeren op praktische samenwerkingsverbanden zoals het Humanistisch Archief en de ouderenzorg. Zo bood ook de Humanistische Omroep plaats aan de vrijdenkers toen deze in 1995 hun zendmachtiging verloren.

B. Gasenbeek, J.C.H. Blom, J.W.M. Nabuurs (redactie), God noch autoriteit. Geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland. Uitgeverij Boom, Amsterdam. 336 blz., geïllustreerd. € 24,50.

'De drang naar kennis is kenmerkend voor de vrijdenkersbeweging'

Tegelijk was de vrijdenkerij een cultuurbeweging. Aanvankelijk was De Dageraad nog overwegend een organisatie van de kleine burgerij, in politiek opzicht overwegend liberaal. Na 1900 veranderde dit: steeds vaker kwamen vrijdenkers uit de arbeidersklasse. De voormalige predikant Ferdinand Domela Nieuwenhuis staat model voor deze verschuiving en geeft tegelijk weer dat de vrijdenkersbeweging zich in anarchistische richting ontwikkelde. Daarmee is ook de titel *God noch autoriteit* van de bundel verklaard.

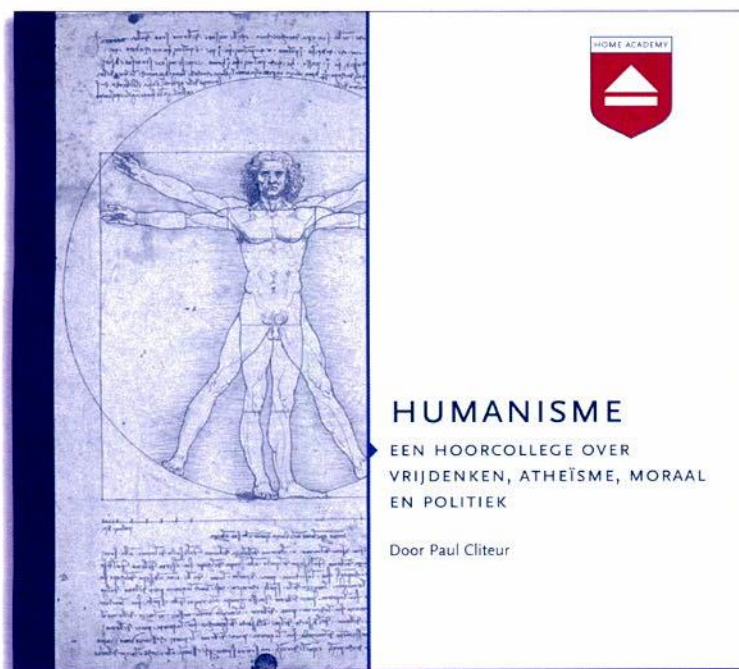
ONAFHANKELIJKE EN KRITISCHE OPSTELLING

Men kan de marginaliteit van de vrijdenkersbeweging benadrukken zoals Hans Blom in zijn inleiding doet, maar zal toch moeten erkennen dat het de vrijdenkers niet ontbroken heeft aan invloed op sommige maatschappelijke ontwikkelingen. Hun onafhankelijke en kritische opstelling dwongen bewondering af, zeker als men bedenkt dat veel vrijdenkers autodidacten waren. De drang naar kennis is immers kenmerkend geweest voor deze beweging.

de verf komt en het meest opvallend is wel dat de periode na 1945 er een beetje bij hangt.

Daar staat gelukkig tegenover dat de grote bloeiperiode van de vrijdenkersbeweging tussen de beide wereldoorlogen uitgebreid aan de orde komt. Het was niet alleen de tijd dat de ontkerkelijking in de grote steden om zich heen begon te grijpen en de problematiek van de scheiding tussen kerk en staat (bijzonder onderwijs, Zondagswet, beloften in plaats van eed, godslastering, etc.) bovenaan de vrijdenkersagenda stond, het was bovendien de tijd waarin de vrijdenkers de confrontatie met de confessionelen niet meer uit de weg gingen. De roemruchte propagandatochten naar de 'donkere' provincies beneden de rivieren dateren uit die periode.

Evenzeer traden de vrijdenkers in die tijd naar buiten met hun debatten en lezingen, vaak gehouden op de zondagochtend. Deze bijeenkomsten trokken veel publiek. Een zeer populaire spreker en debater was Anton Constandse. Indruk maakte ook voorzitter Jan Hoving met zijn radioredes tegen het antisemitisme.

MORAAAL ZONDER RELIGIE ALS KERN VAN HET HUMANISME

In vier lezingen van een uur, op cd uitgebracht, schetst filosoof, vrijdenker, atheïstisch humanist Paul Cliteur enkele belangrijke facetten van het vrijdenken en humanisme. Het lijkt niet aannemelijk dat de kalme academische colleges zullen leiden tot veel 'bekeringen'. Maar het is denkbaar dat er mensen zullen zijn die luisterend naar deze en andere uitgaven van Home Academy, zoals de serie godsdienstfilosofie van Herman Philipse, geïnteresseerd raken in (georganiseerd) vrijdenken en humanisme. Jammer is ook dat Cliteur die in zijn geschreven werk enorm veel verwijzingen opneemt, karig is geweest met de lijst van aanbevolen literatuur.

ATHEÏSME

In de eerste lezing ziet Cliteur atheïsme als een a-theïsme, een ontkenning van het theïsme, dat wil zeggen het godbeeld van jodendom, christendom en islam waarin god bepaalde eigenschappen heeft, zoals almachtig, persoonlijk, heilig, algoed en alwetend. Een atheïst is, volgens Cliteur, iemand die meent dat de argumenten voor het bestaan van die god niet steekhoudend zijn. Dat is nogal een smalle definitie van atheïsme, doordat het ruimte laat voor een geloof in alle andere soorten goden en vormen van transcendentie. Een bredere vorm

van atheïsme, zoals verwoord door Paul Kurtz in diens werk *The Transcendental Temptation* en in het beknopte boek *An Intelligent Person's Guide to Atheism* van Daniel Harbour, staat voor een opvatting waarin atheïsme gelijk wordt gesteld aan naturalisme waarin geen ruimte is voor wat voor soort van bovennatuurlijke krachten dan ook. New Age valt in de brede definitie van atheïsme ook af.

VRIJDENKEN

Cliteur definieert vrijdenken in zijn tweede lezing aan de hand van twee kenmerken. Enerzijds wordt vrijdenken gekenmerkt door het besef 'dat godsdienst niet alleen een factor ten goede is, maar ook ten kwade'. Anderzijds is de vrijheid van meningsuiting een belangrijk ideaal. Ook hier is de opvatting van Cliteur wat beperkt. Vrijdenken kan mijn inziens worden gezien als een vorm van kritisch rationalisme dat vragen stelt bij *alle* vormen van kennis- en machtsclaims. Vrijheid van meningsuiting is een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor vrijdenken. Religiekritiek is een belangrijk onderdeel van vrijdenken, maar er zijn veel meer opvattingen en ideologieën waar vrijdenkers kritiek op uiten. Vrijdenkers zetten zich in voor het behoud van een open samenleving en verzetten zich tegen elke vorm van totalitarisme.

DE SCHEIDING VAN MORAAAL EN RELIGIE

Cliteur stelt in de derde lezing dat er ten aanzien van de fundering van de moraal twee opties zijn: of god is de baas en stelt de wetten (theonomie), of god is niet de baas en de mensen moeten zelf zien uit te vinden hoe ze met elkaar willen omgaan (autonomie van de moraal). Er zijn echter meer opties, zoals het idee dat er in de kosmos een morele orde zit (al dan niet door god ingebakken). Dit is een idee dat atheïsten, vrijdenkers en veel humanisten verwerpen, maar dat in de 'volksethiek' toch populair is. In de contemporaine filosofie is er geen serieuze filosoof te vinden die uitgaat van de theonomie van de moraal. Dat Cliteur de autonomie van de moraal bij Socrates laat beginnen is wat ongelukkig gekozen. Socrates was de man die meende een goddelijke influistering gehad had die hem vertelde te doen wat hij deed. Socrates kreeg zijn roeping tot het stellen van vragen van boven en stelde zich boven de seculiere wet van Athene. Het klinkt raar om over de 'heilige van de humanisten' te zeggen, maar Socrates heeft eenzelfde houding als een Moslim terrorist voor wie het goddelijke gezag ook hoger is dan het wereldlijk gezag.

DE SCHEIDING VAN KERK EN STAAT

Cliteurs laatste lezing is een krachtig pleidooi voor een religieus neutrale staat. De juridische achtergrond van Cliteur treedt op de voorgrond wanneer hij Madison behandelt met zijn pleidooi voor een religieus neutrale staat in de *Federalist Papers*.

Paul Cliteur, Humanisme. Een hoorcollege over atheïsme, vrijdenken, moraal en politiek, vier audio-CD's, Home Academy Publishers, Den Haag.

www.devrijgedachte.nl
www.humanistischverbond.nl

Floris van den Berg is filosoof en bestuurslid van vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte. florisvandenbergh@dds.nl

O AMOR NATURAL

Over Hedy Honigmann is in *de Humanist* 2/2006 uitgebreid gepubliceerd naar aanleiding van de uitreiking aan haar van de Van Praagprijs. Daarbij is ook gerefereerd aan haar prachtige film *O Amor Natural*, een melancholische ode aan de seksualiteit en de poëzie van Carlos Drummond de Andrade. Prettig is dat deze zwoele, levenslustige documentaire film nu ook op dvd is uitgebracht.

In de film dragen op verzoek van Honigmann oudere Braziliaanse mannen en vrouwen voor uit de erotisch geladen poëzie van Drummond. Daarbij komen ze vanzelf op hun eigen herinneringen, en die zijn bij sommige aanstekelijk vurig.

Hedy Honigmann, *O Amor Natural*. IDFA's delicatessen. Te bestellen à € 9,95 via www.filmfreaks.nl.

VIJF FILMS DIE ER TOE DOEN

De stichting *Movies that matter*, die wordt ondersteund door Amnesty International, Stichting DOEN en Hivos-NCDO Cultuurfonds, wil publiek met films raken en bewust maken van mensenrechten en situaties waarin deze rechten en menselijke waardigheid in het geding zijn. Die zinvolle doelen worden ongetwijfeld bediend met de prachtige dvd-box 'De verdieping van Movies that matter'. De box bevat vijf films, elk in zijn soort een meesterwerk. Allereerst de historische speelfilm *Hotel Rwanda*, over een hotelmanager die tijdens de Rwandese genocide van 1994 onderdak biedt aan meer dan duizend Tutsi-vluchtelingen. In de honderd dagen dat zij in het hotel verblijven worden meer dan een half miljoen Tutsi's en gematigde Hutu's vermoord. Veel van de gefilmde mensen waren overlevenden die de moed hebben gehad de gebeurtenissen voor deze film als figurant na te spelen.

Darwin's nightmare vertelt op indrukwekkende wijze het verhaal van de vissers op het Victoriameer, die dagelijks tonnen nijlbaars uit het meer halen, die met vrachtvliegtuigen naar Europa en Japan worden gevlogen. In ruil voor de vis keren de vliegtuigen met wapens en munitie terug, terwijl de lokale bevolking

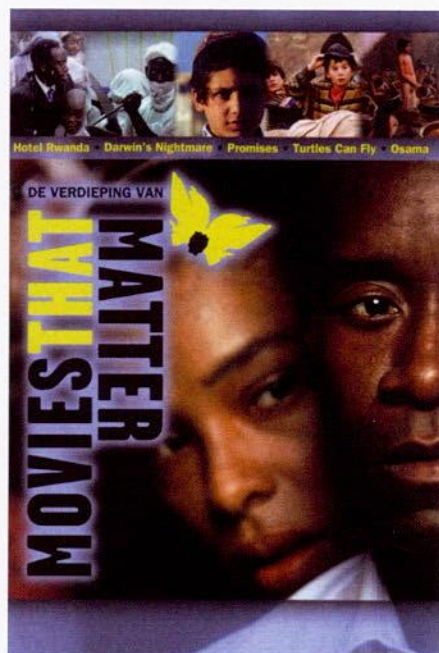
zich niet eens de consumptie van de zelf gevangen vis kan veroorloven. De Amerikaanse documentaire film *Promises* volgt zes jongens en een meisje die nauwelijks een kwartier rijden van elkaar leven in Jeruzalem, maar in totaal verschillende werelden. Hoe politieke strijd jonge levens kan bezetten.

Turtles can fly is de eerste speelfilm uit het Irak na de Amerikaanse invasie. De film documenteert het lot van Koerdische kinderen in een vluchtelingenkamp in het grensgebied van Irak en Turkije. Veelal verweesde en door landmijnen verminkte kinderen in een klein bergdorp. De kinderen verzamelen de mijnen en bieden ze tegen betaling aan de VN aan. Gaandeweg verdringt de nieuwe oorlog de vorige.

De vijfde film in de reeks is getiteld *Osama*, de eerste Afghaanse film na het verdrijven van het Taliban-regime. De film volgt het verhaal van een 12-jarig meisje en haar moeder, een huisarts, die zich proberen staande te houden onder het bewind van de Taliban.

Een monumentale reeks!

De verdieping van Movies that matter. Vijf dvd's in verzamelbox. Voor € 49,50 te bestellen op www.amnesty.nl/shop

de **HUMANIST**

een ware verlichting.
Ook op internet.
Kijk op
www.humanist.nl

DE VROUWELIJKE STEM

In de column 'Trouwen is geen pretje' in *de Humanist* 5/2006 beschrijft Mohammed Benzakour met wel zeer grove pen het verschil in beleving en status van het huwelijk in Nederland en Marokko. Met het vergoelijken, ja zelfs aanprijzen van huiselijk geweld wordt echter een grens overschreden. Ik citeer: "Een Arabisch koffiehuisgezegde luidt immers: 'Geef elke avond je vrouw een lel, als jij niet wilt, wil zij het wel' - vrij naar rijm. Vrouwen weten dat en zijn daarop berekend. Sterker, ze verlangen er stiekem naar."

Met deze passage wordt – ook wanneer deze niet letterlijk wordt opgevat – de suggestie gewekt dat een ongelijkwaardige verhouding tussen echtgenoten te verdedigen is. Naar mijn mening hoort een dergelijke stellingname niet thuis in het blad van het Humanistisch Verbond, aangezien binnen het humanisme de gelijkwaardigheid van mensen voorop staat met in het verlengde daarvan de daarop aansluitende wijze van leven met elkaar.

Wanneer u deze problematiek in uw blad ter discussie wilt stellen, zou ik daarover meerdere meningen willen lezen.

De vrouwelijke stem dient daarbij in het bijzonder aandacht te krijgen.

Grietje de Jong, Groningen

NASCHRIFT REDACTIE

Wij kennen Mohammed Benzakour als een man zonder vooroordelen en menen te weten, dat hij de Arabische koffiehuisgezegden evenmin serieus neemt als de anachronistische voorschriften die aan de koran ontleend kunnen worden. Hij voert het vergoelijken van fysiek geweld tegen vrouwen zeker niet in zijn vaandel, en heeft zijn column veeleer bedoeld als een prikkelende discussiebijdrage over de onevenredige waarde die aan het contract 'huwelijk' wordt toegekend in een samenleving waar scheidingen vrijwel de status van gewoonte(recht) hebben verworven. Een discussie die helaas te weinig gevoerd wordt.

NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW

Atheïst, maar niet goddeloos

Verkenningen en evaluaties

Hein Thijssen

Dit nieuwe boek is het resultaat van een persoonlijke zoektocht naar de waarde en houdbaarheid van het monotheïsme. De auteur, Hein Thijssen, weigert de drie monotheïstische stromingen – het jodendom, het christendom en de islam – religies te noemen.

Het atheïsme behelst volgens Thijssen niet alleen een gezonde levenshouding, maar inspireert bovenal tot diepe inzichten en een ongekennde spiritualiteit. Zonder de verlossing van de god van het monotheïsme zal er geen verlossing zijn uit de ellende waarin de mens zich momenteel bevindt. Hij moet de god van Rome, Jeruzalem en Mekka verliezen om zijn eigen god te vinden.

ATHEÏST maar NIET GODDELOOS
Verkenningen en evaluaties

Hein Thijssen

ISBN 90 6665 794 4
112 pagina's
€ 15,90

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel

Voor meer informatie:

Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam / T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

Socrateslezing over zelfspot als ideaal

In een volle Rode Hoed in Amsterdam werd dit jaar de Socrateslezing verzorgd door Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra. Het thema: zelfspot als vorm van beschaving.

Onder meer naar aanleiding van hun artikel in Krisis getiteld 'Een links beschavingsoffensief' heeft het Humanistisch Verbond Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra uitgenodigd de Socrateslezing 2006 te verzorgen. Tonkens en Swierstra proberen een niet-paternalistische vorm van beschaving te doordenken. Beschaving en vorming maken een belangrijk onderdeel uit van autonomie, het thema dat dit jaar op de agenda van het HV staat.

In hun lezing geven Tonkens en Swierstra aan dat autonomie twee relaties betreft: (1) de relatie tussen het individu en de ander, en (2) de relatie van het individu ten opzichte van zichzelf. Beide relaties kunnen fundamentalistisch van aard zijn. Overtuigingsfundamentalisten menen dat hun eigen overtuiging onwrikbaar is en aan anderen moet worden opgelegd. Behoeftfundamentalisten nemen de eigen behoeften als leidraad voor de inrichting van de samenleving. De eerste vorm van fundamentalisme – overtuigingsfunda-

mentalisme – is streng: het hogere ik dicteert het lagere ik, en de ultieme, onwrikbare waarheid moet verdedigd worden tegenover degenen die een andere overtuiging aanhangen. De tweede vorm van fundamentalisme neemt het 'lagere ik' als leidraad. Het 'lagere ik' dat geen overtuigingen maar vooral behoeften heeft.

Tonkens en Swierstra bepleiten tegenover deze twee vormen van fundamentalisme zelfspot als alternatieve vorm van beschaving. Onze samenleving vraagt vooral om individuen die kunnen omgaan met pluriformiteit (cultureel, levensbeschouwelijk) en voortdurende veranderingen. Zelfspot als relatie tussen de verschillende 'ik-ken' die in de mens huizen en tussen het zelf en de ander. De houding van zelfspot vraagt het vermogen en de wil om van een zekere afstand naar het eigen handelen, behoeften en de eigen overtuigingen te kijken. Deze afstand maakt het mogelijk de eigen overtuigingen en behoeften niet als ultieme waarheden te zien, maar erover te reflecteren.

Daarbij is zelfspot te prefereren boven vier andere, soortgelijke levenshoudingen; die van zelfkritiek, ironie, zelfrelativering en cynisme. Deze vormen zijn achtereenvolgens te streng, te afstandelijk, te nihilistisch en te bitter. Zelfspot

daarentegen, is een houding waarin de mens zich rekenschap geeft van de complexiteit van de wereld en de samenleving. De zelfspotter zet zich geëngageerd in voor eigen overtuigingen en idealen, vanuit het besef dat deze niet absoluut geldig zijn. Het wordt mogelijk gemaakt idealist te zijn, zonder strijdlustige verbeterenheid. De zelfspotter is mild, zowel naar zichzelf als naar de ander, en houdt hiermee het gesprek open. Er is geen strenge, ascetische hiërarchie tussen het hogere ik en het lagere ik, en in het verlengde daarvan geen agressieve neiging de ander te verbeteren.

Dick Pels ziet veel in een dergelijke invulling van autonomie, terwijl Gabriel van den Brink – beiden coreferenten – dit alternatief weliswaar sympathiek maar ook elitair en uiteindelijk onwerkbaar vindt.

Tonkens en Swierstra hebben met deze Socrateslezing een bijzondere bijdrage geleverd aan het debat over autonomie. Autonomie door zelfspot combineert een actief idealisme met zelfreflectie.

De volledige tekst van de Socrateslezing en een verslag kunt u vinden op www.humanistischverbond.nl.

WORD NU LID

Zelfbeschikking, verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid en gelijkwaardigheid zijn de kernbegrippen van het Humanistisch Verbond. *Zelf denken samen leven* is onze lijfspreuk. Praat, denk en werk mee aan een humanistische toekomst!

Naam:
Adres:
Postcode:
Telefoonnummer:
Datum:

Voorletter(s): M/V

Woonplaats:

Geboortedatum:

Word nu lid en ontvang *De Stuifzandsamenleving* van Kees Schuyt (winnaar J.P. van Praag-prijs 2005) als welkomstcadeau!

Ik word lid van het Humanistisch Verbond en betaal € _____ per jaar. *Als lid ontvang ik 4x per jaar het ledenblad Humus.

Ik ontvang graag meer informatie over de diensten, cursussen en publicaties van het Humanistisch Verbond.

Ik word donateur en ontvang 2x per jaar een acceptgiro en informatie over projecten en activiteiten.

* de minimumcontributie is € 52,50 per jaar, jongeren tot 27 jaar betalen € 23,50 per jaar, mensen met een minimuminkomen € 28,00

Stuurt u deze bon naar het Humanistisch Verbond, t.a.v. afdeling
publieksvoorlichting, Antwoordnummer 10938, 1000 RA,
Amsterdam. Voor meer informatie kunt u ook bellen met (020)
521 90 90 of kijken op onze website www.humanistischverbond.nl

Humanistisch Verbond

13 jan – HVO-leraren

Scholingsbijeenkomst voor leraren HVO en levensbeschouwing met als thema 'De levensbeschouwelijke competentie: net iets extra!'. Hoe hou je de benodigde professionaliteit bij om je bijdrage aan de levensbeschouwelijke identiteit van de school waar te kunnen maken? De cursus wordt gegeven door Marco Otten. Zalencentrum Vredenburg, Utrecht. Kosten € 35,00. Aanmelding via hvo@hvo.nl of 030-285 68 56. www.hvo.nl

15 jan – Palestijnen

IKV-symposium over het Palestijnse vluchtelingenvraagstuk. Hoe wordt in Israël naar de verschillende aspecten van het vluchtelingenvraagstuk gekeken en welke obstakels aan beide zijden zorgen ervoor dat dit vraagstuk onopgelost blijft? En hoe functioneert het internationaal recht in een politieke context als dit decennia oude conflict? Aanvang 14.00 uur, Perscentrum Nieuwspoor, Lange Poten 10, Den Haag. Aanmelden vóór 10 januari 2007 per e-mail rduijvetter@ikv.nl of telefonisch 070-3507100. www.ikv.nl

16 jan – Integratie

Het is 1980 en we vragen een willekeurig aantal buitenlanders het volgende: noem in een aantal steekwoorden waar je aan denkt bij Nederlanders. Het antwoord zal zijn: ze zijn tolerant, open en vriendelijk. We stellen dezelfde vraag in 2006. Wat zou het antwoord zijn? Streng, strak en rechts. Wat is er in de tussentijd gebeurd? Studium Generale lezing door prof. dr. H. Ghorashi, bijz. hoogleraar management van diversiteit en integratie, VU Amsterdam. Aula Minderbroedersberg 4-6 Maastricht. www.sg.unimaas.nl

16 jan – Filosofiecafé

Iedere derde dinsdag van de maand: Filosofisch Café in Felix Meritis, Keizersgracht 324, Amsterdam. Toegang vrij. Vanaf 19.30 uur. www.felix-en-sofie.nl

17 jan – Europa

Debat over Europese besluitvorming in de Nederlandse democratie. Het democratisch tekort in Europa heeft vele kanten. De (Nederlandse) politiek bemoeit zich te weinig met de beleidsvoorbereiding en ziet zich bij de feitelijke politieke besluitvorming

te vaak geplaatst voor een onomkeerbaar proces. Er bestaat grote behoefte aan vroegtijdige democratische controle. Maar ook aan een betrokkenheid van de burger die zich vaak overvallen voelt door de Europese regelgeving. Aanvang 20.15 uur. Toegang vrij. www.felix.meritis.nl

29 jan – Asielzoekers

Dies Natalis van de Universiteit voor Humanistiek, thema: de Rechten van Asielzoekers. Ottone, Kromme Nieuwegracht 62 vanaf 15.00 uur. Afsluitend is er een borrel. Toegang vrij. www.uvh.nl

27 feb – China

De grenzen van de groei zijn voor China als geheel nog niet in zicht, maar lokaal zijn er problemen van watervoorziening, erosie en milieuvervuiling die om krachtige politieke maatregelen en grootschalige projecten vragen. Het nieuwe vijfjarenplan stelt duurzame economische groei centraal, maar hoe effectief zal dat zijn? Studium Generale lezing door dr. E. Vermeer, historicus en sinoloog. Aula Minderbroedersberg 4-6 Maastricht. www.sg.unimaas.nl

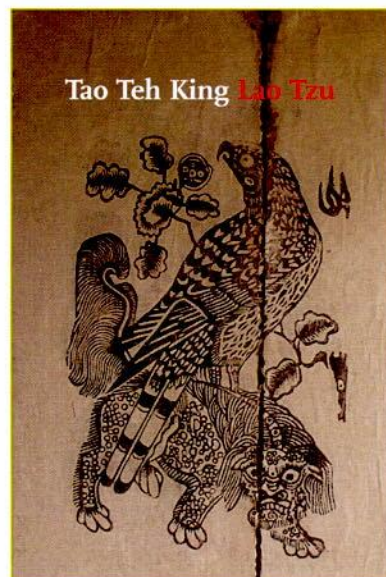
NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW

Tao Teh King

Lao Tzu

Al meer dan vijftientig eeuwen putten mensen kracht en inspiratie uit de 81 bespiegelingen van de Tao Teh King, wereldwijd erkend als een van de meest toegankelijke en tegelijkertijd meest diepzinnige verhandelingen over mens en natuur, wijsheid en onwijsheid, vrede en onvrede, afhankelijkheid en onafhankelijkheid.

De vertolking van Archie J. Bahm, waarvan deze uitgave de eerste Nederlandse vertaling bevat, is baanbrekend vanwege zijn vernieuwende interpretatie van Tao als Natuur en Zijn.

ISBN 90 6665 726 x
96 pagina's
€ 11,00

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel

Voor meer informatie:

Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam / T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

UIT DE EERSTE HAND

Ad de Visser

Ruim veertig teksten verschijnen voor het eerst in Nederlandse vertaling. Met o.m. Petrarca's beklimming van de Mont Ventoux; Alberti over de schilderkunst, brieven van Isabella d'Este en de kunstkritiek van Aretino; Dürers Dagboek van de reis in de Nederlanden en de première van Edipo Tiranno.

Uit de eerste hand is een reeks bronnenboeken, bestaande uit: De Grieken, De Romeinen (en vroege christendom), De Middeleeuwen (2 delen) en De Renaissance. In voorbereiding zijn delen over de zeventiende tot en met twintigste eeuw.

Trouw over De Middeleeuwen:

'Twee delen uit een prachtige serie met sleutelteksten uit de Europese cultuur. Eerder verschenen De Grieken en De Romeinen. Die waren al mooi. Maar De Middeleeuwen zijn nog verrassender; veroveringen van Karel de Grote, een reisgids voor het Heilige Land, teksten van de grote mystici, theologen en filosofen, dichters, enzovoorts. Opeens sta je met beide benen in de Middeleeuwen.'

Gegevens 'Uit de eerste hand'

De Grieken, Isbn 978 90 5573 507 5, 256 pp., € 19,90

De Romeinen, Isbn 978 90 5573 557 0, 256 pp., € 19,90

De Middeleeuwen I, Isbn 978 90 5573 597 6, 256 pp., € 19,90

De Middeleeuwen II, Isbn 978 90 5573 598 3, 256 pp., € 19,90

De Renaissance, Isbn 978 90 5573 735 2, 256 pp., € 19,90

www.damon.nl

